

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота магістра
з теми **ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ
УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТІВ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI ст.**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи F ukr1b-M18z
спеціальності 035. Філологія
(Українська мова і література)
Костюк Наталія
Володимирівна
Керівник: к.ф.н., доц.
Ладиняк Н.Б.
Рецензент: д.ф.н., проф.
Рарицький О. А.

Кам'янець-Подільський – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ Є. ГУЦАЛА ТА П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО...	10
1.1 Теоретичні аспекти дослідження публіцистичного стилю.....	10
1.2. Письменницька публіцистика (власне публіцистичний підстиль) як етико-естетичний феномен.....	24
1.3. Мовний портрет Є.Гуцала.....	26
1.4. Експресивні назви в публіцистиці Павла Загребельного.....	45
РОЗДІЛ II. ТЕОРІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТА ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ.....	49
2.1. Теоретичні аспекти дослідження лексико-семантичного поля.....	49
2.2. Лексико-семантичне поле, його поняття, суть.....	55
РОЗДІЛ III. ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ «УКРАЇНА» ТА «УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ».....	64
3.1. Лексико-семантичне поле «Україна».....	64
3.2. Лексико-семантичне поле «українська ментальність».....	68
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІЛЮСТРАЦІЙ.....	88

ВСТУП

Погляди лінгвістів на феномен мовної картини світу, на співвідношення складників «мова» і «нація» багато в чому спираються на філологічну концепцію В. фон Гумбольдта. Слово, за ним, є відбитком не самого предмета, а його чуттєвого образу, сформованого у процесі мовотворчого акту [12, С. 15], отже, «кожний народ засобами своєї мови створює особливу «картину світу», в якій відбивається душа народу, його психологічний склад, спосіб мислення» [5, С. 8]. Ця думка розкриває положення людини у світі дійсності, яка осмислюється, описується й систематизується у мовленнєвій свідомості особи. Таким чином, як зазначає Л. Ставицька, «стихія мови відкриває універсальний доступ до світу» [57, С. 15].

У слові – складній, багатоаспектній одиниці – репрезентовано одночасно реальну дійсність, думку, ментальність і мову. Кожне використання слова зумовлюється необхідністю виявити та реалізувати його значення як ту частину знань про світ чи інформацію про нього, що були набуті людиною у процесі її пізнавальної і суспільної діяльності та співвіднесені в мові з певним словесним знаком.

У зв'язку з цим людина як відтворювач мовних знаків стає центральною фігурою мови і, у першу чергу, його експресивно-образної системи.

Утворення незалежної Української держави, нові соціальні умови, породжені демократизацією суспільного життя та розвитком ринкової економіки, сприяли формуванню нової державної мовної політики, нового ставлення до мовного питання і навіть нового мовного смаку в суспільстві. Мова стала предметом політичних і громадянських інтересів, про неї вголос заговорили не тільки лінгвісти, письменники, освітяни, а й політики, історики, правознавці [4, С. 15].

Лібералізація норм літературної мови (ослаблення й розмивання певних стильових і стилістичних обмежень, збільшення варіантності мовних

одиниць і слововживання в цілому, розхитування мовностилістичних і правописних норм, масовий потік іншомовних слів, зростання в публіцистичному стилі авторських новотворів) може приводити вже не тільки й до сприятливих для літературної мови, а й до деструктивних для її нормативної основи наслідків, що сповільнюють темпи її шліфування і стають на заваді сприйняттю мовцями [4, С. 24].

До стихійних явищ насамперед належать «забруднення» української літературної мови як неминучий негативний наслідок розширення сфер її використання та кола її користувачів за рахунок тих, хто раніше нею не користувався, спілкуючись або українським просторіччям чи діалектом, або ж російською мовою, з одночасним ослабленням або й повною відсутністю його «редакторського» втручання в текст, попереднього його узгодження. Це зворотній бік демократизації літературної мови.

Масове проникнення, переміщення стилістично нижчих шарів і стильової тональності мови в комунікативні сфери виявляється як у межах стильового діапазону власне літературної мови (активізація елементів розмовного стилю поза його функційними сферами), так і в межах стильового діапазону національної мови в цілому (різка активізація в розмовному, художньому та публіцистичному стилях стилістично зниженої, вульгарної, жаргонної лексики та елементів різних структурних рівнів просторіччя, насамперед українсько-російського «суржику», і діалектної мови, різке підвищення питомої ваги англоамериканізмів у молодіжному сленгові, у професійній мові ряду галузей – інформатики, підприємництва, шоу-бізнесу) [63, С. 24].

Проблема розвитку української мови тепер, вже майже упродовж 28 років становлення української державності, так і залишається невирішеною, про що свідчить чергове роздування мовного питання перед кожними наступними парламентськими чи президентськими виборами. Тому єдиним розумним виходом із ситуації, що склалася, може стати, на нашу думку, одне – усвідомлення того факту, що мова є живим організмом, який постійно

змінюється і вдосконалюється відповідно вимогам життя, і тому вирішення цього питання неможливе без розуміння його взаємозв'язку з розбудовою держави в цілому.

Величезним досягненням демократизації нашого життя є те, що люди заговорили вільно, виражаючи публічно свої думки, своє розуміння предмета розмови, виявляючи свій характер, свою особистість. І все це виявляється в мовленні, зокрема в стилістиці, лексиці й синтаксисі. Зміни в суспільно-політичному і виробничо-економічному житті, які супроводжують розпад попередньої системи і вселяють надії на краще майбутнє, торкнулися кожного. Тому в мовленні звичними словами стали терміни, що раніше визначались у словниках як рідковживаними.

Загальновідомо, що лексична система мови динамічна, рухливіша, ніж інші системи, чутлива до суспільно-політичного життя носіїв мови і змін у ній. Як стверджують учені, протягом десятиріччя словниковий склад мови змінюється в середньому на 25 відсотків.

Особливості розвитку сучасного українського лексикону визначають тенденції якісних та кількісних змін його складу, які виявляють різноспрямовані, але водночас взаємозалежні процеси його поповнення новими номінаціями або вилучення його з номінацій, не відповідних норм суспільства чи новим вимогам мовних норм [24, С.3].

Лексика, лексичний склад мови суттєво відрізняються від інших розділів мовознавства. Ця відмінність полягає в безпосередньому зверненні до дійсності. Сучасний етап розвитку української мови позначений виникненням великої кількості новотворів. Активні процеси новотворення зумовлені як внутрішньомовними, так і кількома зовнішньомовними чинниками, серед яких можна виділити процеси глобалізації, зміну парадигми сприйняття соціальної дійсності, виникнення нових реалій життя і необхідність їх називання відповідними номінаціями. Лексико-семантична система мови істотно відрізняється від інших систем мови. Вона складається з неоднорідних елементів (слово-лексема, значення слова, сема). Вона є

синтезом основних смислових елементів та їхніх зв'язків і може бути названа синтезувальним, інтегрувальним рівнем; найбільш відкрита і постійно поповнюється новими одиницями. Ці специфічні риси лексико-семантичної системи пояснюються тим, що лексика є тією ділянкою, яка пов'язує мову з об'єктивною дійсністю, з суспільством [68, С.284].

Антропоцентрична концепція зумовила інтерес до індивідуально-художнього мовлення і на рівні прози, оскільки у системі мовних стилів художній прозі належить особливе місце. Художній текст є специфічним філологічним засобом осмислення буття, він твориться на основі психічного відображення пізнаного реального світу і є «засобом розвитку думки та самосвідомості» [47, С. 137]. Об'єктивна реальність світу, яка духовно осмислена автором, перебуває в основі змодельованої ним реальності.

Власне публіцистичний стиль досліджували О. Зарецький, О. Скрипник, Л. Мацько, О. Пономарів, Г. Онкович, Л. Туровська, В. Чабаненко, Н. Бойко, С. Караванський, а саме: визначення стилю, лексичних одиниць, okazіоналізмів, вживання термінів, неологізмів, експресивних назв.

Лексичний простір публіцистичних статей Є. Гуцала та Павла Загребельного заслуговує на увагу передусім як матеріал для спостереження процесів семантичного розвитку актуалізованої у ньому лексики та її асоціативних рядів, визначення типової лексико-семантичної сполучуваності, текстових зв'язків наскрізних мовних елементів.

На сьогодні розвиток мовознавства характеризується інтенсивними пошуками визначення теоретичних основ дослідження лексико-семантичного рівня, установлення його системно-структурних відношень між ними, а також функціональних одиниць різної підпорядкованості. Системно-структурні особливості лексико-семантичного рівня виявляються по-різному. Найпомітнішими вони є у семантичних полях. Однією з характерних рис, яка визначає розвиток сучасних теорій значення, є розширення сфери, об'єкта і джерел семантичних досліджень, де у якості об'єкта аналізу виступає

семантичне поле. Багато дослідників-мовознавців звертаються до цієї проблеми, а саме: Ф.Т. Жилко, Ф.О. Нікітіна, О.М. Рудаков, М.П. Кочерган, А.Л. Лисиченко, В.М. Русанівський.

Однак, поза увагою дослідників залишаються конкретні лексико-семантичні поля, у тім числі й лексико-семантичні поля «Україна» та «українська ментальність».

Лексико-семантичне поле тлумачиться в роботі як сукупність лексичних одиниць, об'єднаний спільністю змісту, що віддзеркалює поняттєву, предметну або функціональну необхідність позначуваних явищ.

Публіцистичні тексти Є. Гуцала та П. Загребельного як узірці власне публіцистичного підстилю української літературної мови кінця XX - початку XXI століття, зі стилістичного та лексико-семантичного погляду не розглядалися, з чого і випливає **актуальність** дослідження.

Мета дослідження полягає в тому, щоб показати мовностилістичні засоби створення публіцистичного стилю Є. Гуцала та П. Загребельного, з'ясувати суть поняття «лексико-семантичне поле», визначення ментальних лексико-семантичних полів «Україна» та «українська ментальність».

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) опрацювати, стисло оглянути літературу з теми;
- 2) з'ясувати ознаки публіцистичного тексту;
- 3) обґрунтувати та визначити власне публіцистичний текст як гіпертекстове утворення;
- 4) визначити теоретичні аспекти дослідження лексико-семантичного поля, його поняття, суть;
- 5) охарактеризувати засоби створення ментального лексико-семантичних полів «Україна» та «українська ментальність».

Об'єктом дослідження є власне публіцистичний підстиль, а саме: тексти статей Євгена Гуцала та Павла Загребельного.

Предметом дослідження став лексичний простір текстів автора.

Матеріалом дослідження обрані гострі науково-публіцистичні статті Є.Гуцала під загальною назвою «Ментальність орди», які вилилися його світоглядні концепти та культурно-історичні пошуки, завдяки чому читачі та науковці отримали змогу побачити в ньому не лише непересічного прозаїка та поета, видатного майстра українського слова, а й вдумливого і талановитого публіциста. Адже, письменницька публіцистика – справжнє слово художника, що збуджує і захоплює уяву та емоції читача, утверджує думку автора з великою чуттєвою силою. Статті були написані упродовж 1993-1995 років й опубліковані окремим виданням у 1995 році видавництвом «Просвіта» вже після смерті автора. Збірку складають статті: «Буслаєщина, або ж не вздовж, а впоперек каменя» (1994), «Безодня, або ж Іван Грозний: «Все воры» (1994), «Ментальність орди, або ж Творення «Євроазійського простору» (1994), «Оргія, або ж ефект мухомора» (1994), «Гусячі багнети, або ж Г. Державін: «Поля и грады – стали гробы» (1994), «Знак Чечні», «Знак Хіви» (1995), «Раби рабів, або ж «Какую Россию мы потеряли?» (1995). Поштовхом до написання циклу послужила стаття відомого російського вченого академіка Д. Лихачева в журналі «Новый мир» «Нельзя уйти от самих себя...» (Историческое самосознание и культура России)».

У 2007 році видавничий дім «Києво-Могилянська академія» випустив у світ окремою книгою друге видання «Ментальність орди» зі вступним словом Лариси Масенко «Євразійський простір: погляд з України» [33, С.5 – 7]. Також залучена публіцистика П. Загребльного.

Методи дослідження. У роботі насамперед використовуємо **текстово-інтерпретаційний** метод, що дав змогу з'ясувати специфіку власне публіцистичних текстів; **функційно-стилістичний**, що уможливив аналіз семантичного, структурного, стилістичного й функціонального навантаження засобів і форм вираження індивідуально-авторського стилю в українському публіцистичному тексті. Допоміжними є методи **відбору** та **систематизації** лексичного матеріалу, **дистрибутивний** і **трансформаційний**.

Практичне значення роботи вбачається у тому, що її результати можуть бути використані на заняттях із лексикології та стилістики у закладах вищої освіти України, на уроках української мови у закладах середньої освіти, для лексикологічних досліджень, укладання словників мови письменників.

Проаналізовані форми та засоби репрезентації лексико-семантичних полів «Україна» та «Українська ментальність» сприятимуть поглибленню уявлення про специфіку сучасної публіцистики. А також можуть слугувати базою для вивчення мовної репрезентації особливостей світосприйняття письменників та їх індивідуального стилю.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на студентській науковій конференції Кам'янець-Подільського національного університету (квітень 2019 р.) та на засіданні кафедри української мови (листопад 2019).

Структура дипломної роботи зумовлена загальною метою дослідження та поетапним розв'язанням конкретних завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Основний зміст роботи. У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається мета та завдання праці, конкретизується предмет дослідження, характеризується практична цінність роботи, її новизна.

У першому розділі аналізуються теоретичні дослідження публіцистичного стилю, охарактеризовано мовний портрет Є. Гуцала.

У другому розділі описані засоби створення ментального лексико-семантичних полів «Україна» та «Українська ментальність».

У висновках узагальнюються основні результати роботи.

РОЗДІЛ 1. МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ Є. ГУЦАЛА ТА П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

1.1. Теоретичні аспекти дослідження публіцистичного стилю

Наслідком історичного розвитку мовознавчої науки та одним із її великих досягнень є визначення структурно-функціональних стилів мови, а також принципів застосування їх у мовній діяльності суспільства. Стилiстичний напрямок у лiнгвiстицi якнайтiснiше пов'язаний iз проблемою функцiонування мови. Практичне значення стилiстики полягає в пiднесеннi культури мовлення суспiльства. В Україні питання культури мовлення набуває особливої уваги в наш час, у зв'язку з прийняттям Закону про надання українській мові статусу державної, в добу творення незалежної держави [45, С. 3].

Ширшає коло тих, хто розмовляє, пише, читає українською мовою як рідною і як засвоєною в більш чи менш зрілому віці. Вироблені мовознавцями та митцями слова норми з теоретичної царини переходять у практичну площину в найширшому розумінні цих слів. А це спричинює появу чималої кількості помилок і на певний час знижує рівень культури мовлення в загальнонаціональному вимірі. Спостерігаються невинуваті відступи від стилістичної однорідності письмових та усних текстів, невинуватість у використанні засобів словесної образності, обмеженість синоніміки, засилля штампів та фальшивої патетики, засмічення невмотивованими запозиченнями й кальками з російської та інших мов, особливо на рівні лексики та фразеології.

Будь-яка розвинена національна мова являє собою систему систем. З одного боку, мова – система (сукупність) специфічних національних особливостей, характеристик, ознак. А з другого – вона складається з інших рівнів, або систем – фонологічної (функціонування фонем), морфологічної (будова слова), лексико-фразеологічної, синтаксичної, стилістичної. Кожен з цих систем є об'єктом дослідження для мовознавчої науки.

Стилістика вивчає стилістичну диференціацію мови, її функціональні стилі. Основними поняттями стилістики є стиль. Це слово, що зводиться до лат. *stilus* «загострена паличка для писання», має багато значень і вживається як термін у літературі, мистецтві, архітектурі та інших науках. Щодо мовного стилю є чимало визначень. Наприклад: «Засоби нашої мови, що припускають можливість вибору, будучи відповідним способом використанні тим, хто пише або говорить, утворюють те, що ми зовемо словесним стилем» (За Л. Булаховським). Стиль – це суспільно усвідомлена і функціонально зумовлена внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, відбору й поєднання засобів мовного спілкування у сфері тієї чи тієї загальнонародної, загальнонаціональної мови, співвідносна з іншими такими ж способами вираження, що служать для інших цілей, виконують інші функції в мовній суспільній практиці даного народу.

Отже, мовний стиль – це сукупність засобів, вибір яких зумовлюється змістом, метою та характером висловлювання. Згідно найпоширенішої класифікації виділяємо сім стилів: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний, конфесійний, епістолярний. Оскільки суспільні функції мови часто переплітаються, то й функційні стилі не є відособленими одними від одного, кожен із них має в собі елементи іншого. Крім того, в будь-якому функційному стилі переважають загальномовні, міжстильові засоби, хоч кожному з них властиві специфічні елементи з однаковим стилістичним забарвленням, з єдиними нормами слововживання.

Публіцистика є сферою масової комунікації, тому цей стиль має дуже широкий діапазон. З огляду на призначення публіцистичного стилю – формування громадської думки – визначальною рисою його є вдале поєднання логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням. Щоб формувати громадянську думку, публіцистичний стиль має бути бездоганним стосовно логічної побудови. У різних жанрах публіцистики логічний та емоційно-експресивний елементи мають неоднакове співвідношення, але коли говорити про публіцистичний стиль у цілому, то треба підкреслити, що

в ньому логіка викладу та емоційно-експресивне забарвлення повинні бути взаємно зрівноважені. Якщо офіційно-діловий та науковий стилі прагнуть до найбільшої інформативності, а деякі розмовні та поетичні тексти відзначаються дуже високим ступенем емоційності, то публіцистика мусить бути одночасно і впливовою, й інформативною, їй властиве чергування експресивних та інформативних уривків.

Об'єктом публіцистичного викладу є явища всіх ділянок життя людини: від картин побуту – до подій історії й всесвітньої політики. Тому перед публіцистом стоїть потреба пошуку оптимальних засобів впливу, зокрема пошуків експресії. Адже у публіцистичному творі потрібно не тільки подати інформацію, а й витлумачити її з певних позицій, переконати читача в правильності цих позицій. З огляду на це поміж інших емоційно-експресивних засобів зустрічаємо звернення до читача, зокрема у форму запитань-відповідей. Характерна риса публіцистичного стилю – орієнтація на усне мовлення, елементи якого не лише виступають у ролі експресем, а й стають одним із прийомів зацікавлення читача, слухача, глядача.

Публіцистичний стиль сучасної української літературної мови виник майже одночасно з художньо-белетристичним, та на відміну від останнього досить довго перебував у зародковому стані, оскільки українська преса XIX ст. не мала нормальних умов для повноцінного розвитку. І коли під кінець 80-х років минулого століття все-таки «склалися основні риси публіцистичного стилю української літературної мови, а революція 1905-1907 років викликала небачений до цього сплеск української публіцистики в усіх її численних стильових різновидах» [43, С. 14], то завдяки тому, що кожен видатний представник красного письменства виступав і на публіцистичній ниві. Для розвитку української публіцистики зробили дуже багато Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Максим Рильський, Павло Тичина, Микола Бажан, Остап Вишня, Юрій Смолич. Цю традицію продовжили наші сучасники: Олесь Гончар, Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Іван Драч, Павло Мовчан, Іван Дзюба,

Павло Загребельний, Євген Гуцало. Майстри художнього слова сприяли й сприяють виробленню та вдосконаленню мовностилістичних і зображальних засобів публіцистичного стилю.

Сучасний публіцистичний стиль часто називають інформаційно-публіцистичним, оскільки він виявляє себе у різних жанрах засобів масової інформації – пресі, радіо, телебаченні. Таке розуміння дещо звужує функційні можливості стилю, визначення якого в енциклопедії «Українська мова» має і другий аспект – це «емоційно забарвлена, піднесена мова з ознаками вольової оцінності» [68, С. 501].

Публіцистика є ніби проміжною сферою художнього, ділового і наукового спілкування, вона синтезує в собі частину функцій, мовних ознак та засобів художнього, ділового, наукового стилів. Публіцистичний стиль розвивався при художньому, його історія та основні джерела пов'язані з історією художньої літератури, науки, української преси. Його корені сягають давньої полемічної української літератури, славу якій склали такі неперевершені майстри іронічно-сатиричного та запального пера, проповідники і письменники, діячі української церкви, як ректор Острозької академії Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Іов Борецький, Лазар Баранович.

У публіцистичному стилі широко використовується суспільно-політична лексика, політичні заклики, гасла, точні найменування, а також багатозначна образна лексика, що здатна привернути увагу читача і впливати на нього, художні засоби – тропи і фігури. Всі лексеми, як правило, чітко поділяються на позитивно-оцінні й негативно-оцінні. Навіть при художньому домислі в публіцистичному стилі авторське «я» збігається з фактичним мовцем. Образність у публіцистичному стилі вживається для стилетвірного протиставлення стандарту і експресії; використовується сполучення авторського монологу з діалогічністю. Широко застосовується вияв авторської індивідуальності.

Сфера застосування, призначення і ознаки стилю, яким він має відповідати, виробили в ньому певні мовні форми вираження. Насамперед до таких можна зарахувати суспільно-політичну лексику: як власне суспільно-політичну: *актуальність, громадянин, державність, державний, ідея, політика, партія, політичний*, так і загальноповсякденну, що часто вживається у суспільній сфері і набуває такого контекстного значення: *змагання (систем), боротьба (сил), нарада (у верхах)*.

Наприклад у творах Є. Гуцала:

«Уряд робив, як єрусалимські паломники, які багато нагрішили, три кроки вперед і два назад, один усе ж залишався (!)» (Є. Гуцало, С. 142).

Або:

«Партія дурнів, партія стариків була у відчаї, кріпосники вдавали з себе конституційних лібералів (!!!)» (Є. Гуцало, С. 142).

В публіцистичному стилі виділяється кілька підстилів, кожний з яких має свої жанрові й мовні особливості: *власне публіцистичний*, або стиль засобів масової інформації (газети, часописи, реклама), *художньо-публіцистичний* (памфлети, нариси, фейлетони), *науково-публіцистичний* (критичні статті, аналітичні огляди, соціальні портрети). Кожний підстиль виробив свої мовні ознаки: систему композиційних прийомів та усталених зворотів, сукупність експресивно-образних засобів.

Власне публіцистичний стиль досліджували О. Зарецький, О. Скрипник, Л. Мацько, О. Пономарів, Г. Онкович, Л. Туровська, В. Чабаненко, Н. Бойко, С. Караванський, а саме: визначення стилю, лексичних одиниць, okazіоналізмів, вживання термінів, неологізмів, експресивних назв.

Характерною особливістю власне публіцистичного стильового різновиду є мінімально виражений у мовній структурі монологу суб'єктивний момент.

У власне публіцистичному стилі сформувалася традиційна й постійно продукується нова суспільно-політична лексика: *народ, демократія, Українська держава, права людини, парламент, криза економіки*.

Такі ознаки публіцистичного стилю, як сьогочасність і орієнтація на новизну, зумовлюють швидкі й рішучі зміни у змісті й мовному вираженні публіцистичних текстів. Жодний стиль не здатний на такі швидкі зміни, як публіцистичний. До таких змін слід віднести пасивізація «вчорашніх» ідеологем й активізація та актуалізація сучасних, семантичні видозміни й перетворення лексем, неологізацію і термінотворення, розширення варіантності і синонімії. Потреби соціуму в нових засобах публіцистичної номінації приводить до утворення нових назв і виразів та до розвитку нових значень у загальновідомих словах.

Оновлення й поповнення лексичного складу української мови відбувається і в результаті лексико-семантичної деривації слів. У нових умовах функціонування слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає їм можливість розширювати семантику похідної основи і функціональне поле: *крутий, тіньова економіка*.

Усталилися специфічні для власне публіцистичного підстилю синтаксичні конструкції – це експресивний синтаксис з риторично-питальними реченнями, вставними конструкціями, звертаннями, фразеологізмами, багатозначною й експресивно-емоційною лексикою, неологізмами.

Наприклад у реченні із статті «Безодня, або ж Іван Грозний: «Все Воры», де ми можемо помітити і явище метафоризації, і експресивну лексику, і фразеологізм (ідіома):

*«Ще й тому не хочеться згоджуватися, що **самоочищення** все-таки має «фіксуватися», **закріплюватися** як у долі окремого індивідуума, котрий потребує страждання, так і в долі цілого народу, котрий, подібно до свого **представника-індивідуума**, потребує страждань, як самоочищення, але ж не помічаємо ні в одному, ні в другому випадку метаморфози цієї*

християнської благодаті, а, здається, можна помітити лише нескінченну Сізіфову працю, коли з усією жахливою невідворотністю камінь скочувався з гори, скочується і скочуватиметься, бо така воля небес» (Є. Гуцало, С. 27).

Отже, слово як номінативний знак є сталим, традиційним, і водночас воно може під впливом різних суспільних змін, аналогій і суміжних асоціацій змінювати своє значення. Реальність породжує для мови дедалі нові об'єкти називання і формує потребу в новотвореннях та запозичених лексем. Важливою лексикологічною проблемою є поповнення термінології сучасної української літературної мови, зокрема профільних терміносистем, тому що при цьому треба розумно поєднувати національні та інтернаціональні елементи. У період утвердження державності країни і мови природним є прагнення до термінотворення на власне мовній основі. Водночас демократизація і відкритість українського суспільства, запозичення досягнень і досвіду інших народів стимулюють протилежну тенденцію – засвоєння вже готових чужих термінів, їх фонетичну і граматичну обробку за аналогією. Мовна політика України сприяє і цьому явищу, оскільки воно відображає широкі процеси взаємодії мов, формування шару інтернаціональної лексики, яка висвітлює реальні немовні сфери знань і культури соціумів.

Проблема норми і свободи мовцем тих чи тих лексичних одиниць для висловлювання думки не нова. **Норма** – це загальноприйняте правило в мові, літературі. **Норма мовна** – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок спілкування у певний період розвитку мови і суспільства [68, С. 387]. Одним із показників досконалості кожної літературної мови є сталість норм. Цій zasadі не суперечить така риса норми, як історична змінність. У ході розвитку літературних мов на зміну застарілим мовним явищам приходять нові, проте історична змінність норми поєднується з її відносною стабільністю, без якої було б неможливе повнокровне існування мови.

Нормалізація літературної мови включає в себе широке коло наукових проблем пов'язаних насамперед із виникненням мов, з історією їхнього розвитку, з їх функціонуванням за певних суспільно-історичних умов. Проблема нормативності – одна з важливих проблем у дослідженнях літературної мови, стилістики та культури мовлення, оскільки норма мовна є головною категорією культури мови. Розрізняють єдино можливі, обов'язкові норми, які відбивають характерні ознаки системи мови, і норми літературної мови. Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока культура мови є свідченням культури думки.

Літературна норма мови – це ознаки, правила літературного опрацьованого мовлення, яке є зразком писемної і усної форм спілкування. Літературну норму визначали по-різному: як правильність, а правильним є те, що нині потрібне, актуальне; як ідеальні форми реалізації певної мови; як історично сформовані моделі; як сукупність найефективніших способів вираження думок і почуттів. Кожне з визначень підкреслює й актуалізує якусь одну ознаку чи властивість норми. Літературна норма в її відношенні до мови і в порівнянні із загальнонародною нормою є більш впорядкованою, структурною і диференційованою. Літературна норма використовується як основа регламентації, упорядкування та уніфікації загальнонародної мови і впроваджується суспільством у масове користування через систему освіти, культури, засобів масової комунікації (преса, радіо, телебачення, кіно, театр). У зіставленні із загальномовною нормою літературна має більше обмежень. Поза літературною нормою перебуває просторічно-арготичне спілкування, насичене діалектизмами, граматично неправильними конструкціями. Літературна норма стоїть посередині в ланцюжку між системою мови і мовленням. Вона охоплює всі типи нормативного спілкування: мову преси, ділових паперів, виробничого спілкування [34, С. 170–171].

Норма мови – поняття ширше, ніж літературна норма, але вужче, ніж мовна система. Це категорія історична, зумовлена змінами в самій системі

мови, взаємодією української мови з іншими мовами, усних і писемних стилів, впливом книжної мови і розмовної мови на формування норми. Процес усталення норми мови відбиває історію розвитку української мови, тенденції нормалізації та кодифікації літературної мови. Розрізняють норму безваріантну і варіантну.

Період становлення норми мови супроводжується наявністю значної кількості варіантних форм – правописних, орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних. З одного боку, варіантність – ознака неусталеності норми мови, з другого – ознака розбудованої стилістичної системи мови. Варіанти літературної норми є ознакою її динамічності, рухливості, а отже, й джерелом постійних мовних змін, що відображають пошуки адекватних засобів мовного вираження. Визначальна риса норми мови, зокрема літературної, — це стабільність, дотримання усталених, загальноприйнятих правил щодо слововживання, написання, наголошування, граматичного оформлення висловлювання. Існують такі критерії встановлення літературної норми: територіальний, або культурно-історичний – тобто основа, на якій формується літературна мова; загальновизнані зразки і мовна традиція; відповідність системі мови; поширеність відповідного мовного явища. На основі вищезгаданих критеріїв, а також на підставі узагальнень свідомої літературно-мовної практики носіїв мови літературна норма фіксується у словниках, граматиках, довідниках, тобто підлягає кодифікації.

Акцентологічні, орфоепічні норми сучасної української літературної мови досліджували В. Винницький, В. Складенко. Норми мови як об'єкт лінгвістичного дослідження привертає увагу мовознавців 20-х років ХХ століття (О. Синявський, О. Курило, М. Сулима). Про граматичні, лексичні норми української мови йдеться в працях С. Смеречинського, М. Гладкого, Л. Голоскевича.

Складним був процес становлення лексичної норми, особливо формування термінологічної лексики з різних наукових галузей. В

унормуванні термінологічної та номенклатурної лексики відіграли певну роль перекладні спеціальні словники, не позбавлені різнобою і пуристичних тенденцій. Становленню норми мови в українській пресі присвячені ґрунтовні дослідження М. Жовтобрюх [68, С. 388].

Головною і необхідною умовою існування функціонального стилю, його суттю є мовленнєва системність, тобто спосіб добору й організації мовних засобів у певному типі мовлення. Тому мовленнєва системність стилю визначає і стильову норму, яку ще називають внутрішньою нормою. У зіставленні із загальномовною і літературною нормами внутрішня норма є значно вужчою, обмеженою рамками стилю, рамками усної і писемної форми спілкування, специфікою жанрового різновиду в межах стилю.

Стильова норма характеризується двома протилежними тенденціями. Одна з них – тенденція до стабільності, завдяки якій і формується стиль як щось відносно стале, нагромаджуються нормативні явища стилю (лексичні шари, арсенал стилістичних форм і конструкцій). Друга – тенденція до зміни, оскільки стиль – категорія історично змінна, перебуває в невинному розвитку. Взаємодіють стилі з суміжними стилями; кожний стиль збагачується за рахунок інших і надає власні ресурси в їх розпорядження. Він постійно знаходиться під тиском конкретних потреб комунікації і розраховується за це стильовою нормою. Вона рухлива і змінна до потреб комунікації.

Нормативність мови виявляється на рівні орфоепії, акцентуації, лексики, морфології, синтаксису, фразеології, стилістики. На цих рівнях відбуваються і порушення норми мови, спричинені впливом діалектичного мовлення, сплутування слів, що мають близьке звучання, незнання законів синтаксичної сполучуваності слів.

Орфоепічні норми мови пов'язані з тією діалектно-територіальною базою, на основі якої виникла літературна мова. Однією з характерних рис української мови є її милозвучність, тобто позиційне чергування голосних і приголосних, фонетичні варіанти повнозначних та службових слів.

Недотримання правил чергування призводить до виникнення чужих українській мові немилозвучних звукосполучень: *зустріч народних депутатів з студентами*. Особливістю української орфоепії – чітка, без редукції вимова голосних звуків як в наголошених, так і в ненаголошених позиціях; відсутність редукції за глухістю дзвінких приголосних, які вимовляються завжди дзвінко в кінці слова та складу. В усному мовленні, не виключаючи лекторського й дикторського, часто чуємо не афrikати *дж* і *дз*, а окремі звуки *д* і *ж*, *д* і *з*. Літерою *щ* в українській мові позначаємо звукосполучення *шч*. Відступ від норми являє собою вимовляння слів які мають у своєму складі цю літеру з м'яким подовженням.

При характеристиці будь-якої мови серед інших властивих їй рис виділяють акцентуаційну норму. В українській літературній мові ця цілком сформована норма є водночас найменш усталеною. Тут дуже відчутні впливи діалектів та інших мов. Строкатість наголосу в різних українських говорах, представники яких робили й роблять більший чи менший внесок у збагачення літературної мови, зумовила наявність слів, де визначається нормативним подвійний наголос: *завжди*, *байдуже*. Особливо часто порушується наголос у мовленні багатьох дикторів, лекторів, коментаторів, парламентарів.

Лексика, як відомо, є найменш консервативним елементом мовної системи. Якщо фонетична система, наприклад, української мови залишилася в основному середньонаддніпрянською, то словниковий склад її поповнився й поповнюється лексемами з інших говорів, запозиченнями з чужих мов, новотворами письменників, публіцистів. Лексичні норми, як і норми взагалі, відзначаються стабільністю, однак їм притаманна й значна рухливість. Лексичну норму відображають і утверджують насамперед словники. Сучасна українська літературна мова має в своєму розпорядженні «Словник української мови» в 11-ти томах (1971-1980рр.), орфографічні словники, тритомний «Російсько-український словник» (2010 - 2014 рр.). ці праці роблять лексичні та інші норми доступними для всіх. Але відступи від норм

слововживання в мовній практиці широких мас мовців досить численні [34, С. 27].

Серед відступів від літературних норм на рівні лексики є передусім незасвоєні, невмотивовані росіянізми. В усній формі публіцистичного стилю виділяється частотою вживання група слів, що являють собою непотрібні кальки російських лексем: *багаточисельний, малочисельний, всезагальний, співпадати, слідуєчий*.

Одним із поширених відступів від лексичних норм є вживання українських слів у невласивому їм значенні. Неточне слововживання суперечить основному призначенню мови – бути засобом спілкування. Наприклад, слова *відтак, меткий* (у значенні «точно спрямований у ціль»), *ставитись* у значенні «виявляти свої почуття до когось чи чогось», *відноситися* замість *ставитись*.

Ще одне свідчення лексичної безпорадності – невміння повною мірою використовувати синонімічне багатство української мови. Усі засоби масової інформації вподобали, приміром, слова *учбовий, просвітитель, минулорічний*, хоч в українська мова має відповідно фонетичним та словотвірним законам варіанти: *навчальний, просвітник, торішній*.

В сучасній українській літературній мові існує також проблема норми в термінології. Оскільки термін – особливий лінгвістичний знак, він потребує й іншого підходу до розв’язання норми в термінології. Термінологія базується на національній мові, тому вона не може бути позанаціональною й не відповідати літературній нормі. Обов’язкові норми літературної мови є обов’язковими й для національної термінології [28, С. 3].

Уніфікація вимови інтернаціональної термінології перекреслює літературну орфоепічну норму національної мови. Виникають проблеми і з орфографічною нормою в термінології. Існує думка, що єдино правильною орфографією терміна є орфографія автора, тобто той варіант, що був зафіксований у першоджерелі. Типові приклади порушення норми у термінології такі:

- 1) порушення обов'язкових норм літературної мови, обов'язкових для національної термінології (невизначеність національних варіантів до тих буквосполучень, що наявні в іншомовних термінах, але порушують закон евфонії української літературної мови; наявність у сучасній українській термінології значної кількості запозичених одиниць, що не пройшли процес асиміляції та зберегли чужорідну форму);
- 2) порушення специфічних (характерні для конкретного стилю) норм літературної мови (заміна терміна жаргонізмом; використання емоційно забарвлених термінологічних фразеологізмів різного походження);
- 3) порушення власне термінологічної норми.

На особливу увагу заслуговує написання й вимова власних імен, зокрема антропонімів (імен людей) і топонімів (географічних назв). Існує думка, що прізвища й імена треба писати так, як вони записані в паспорті. Однак через своєрідне протягом тривалого часу становище української мови в документах зафіксовано чимало неправильних написань, що суперечить законам мови. Таке написання, а отже, й вимова затемнює в багатьох випадках прозору етимологію прізвищ та географічних назв. В усному мовленні, в засобах масової інформації можна почути й прочитати невідповідні лексичним, орфографічним та орфоепічним нормам топоніми й прізвища.

Особливістю сучасної української літературної мови є майже відсутність у ній активних дієприкметників теперішнього часу. У щоденній практиці, зокрема при перекладі з мов, де ці дієприкметники вживаються регулярно (російська, польська), виникає чимало труднощів. Одні перекладачі намагаються кожний російський чи польський дієприкметник відтворити теоретично можливим українським відповідником, інші замість них уживають лише підрядні означальні речення. Нанизування однотипних конструкцій ускладнює мову, робить виклад неприродним.

Одним із показників мовної майстерності є вмiле користування можливостями синтаксичної синонімії. На сторінках газет, у теле- й радіопередачах надуживають конструкціями з прийменником *по*. Часто до помилок синтаксичного плану призводить порушення законів сполучуваності слів, які залежить від специфіки позначуваних ними понять, від стильових властивостей, емоційно-експресивних якостей, граматичних особливостей та норм слововживання.

В усіх без винятку стилях мовлення широко вживаються фразеологізми. Публіцистичний стиль не виняток:

Багато вживаних у засобах масової інформації та в усному мовленні фразеологізмів є кальки відповідних російських висловів: *потерпіти невдачу, заключати угоду, кидатися у вічі, поговорити по душам*. Коли фразеологізми використовуються неправильно, вони перестають бути засобом образності й виразності. У такому разі вони псують усний чи писемний текст так само, як помилки лексичні, синтаксичні чи стилістичні. Мова засобів масової інформації характеризується одночасно на експресію та стандарт. Уміле поєднання стандарту й експресії в різних жанрах засобів масової інформації є одним із найбільш яскравих показників мистецтва слова публіциста. Сьогодні мова публікацій перебуває під великим впливом усного мовлення. Наслідком цього впливу є проникнення розмовних слів та словосполучень у книжні стилі, а отже, на сторінки газет, радіо- й телепередач.

Ці розмовні елементи доречні тоді, коли сприймаються як функціонально зумовлені, стилістично марковані слова чи словосполучення [45, С. 34].

Не дуже вдалим з стилістичного погляду є речення, в котрих без будь-якого стилістичного навантаження двічі повторюється те саме або однокореневе слово. Наслідком порушення стилістичних норм є надумані, фальшиво-образні витвори деяких публіцистів на зразок: *художньо витончена фігура правди, дикошалими мустангами копитять літа*.

1.2. Письменницька публіцистика (власне публіцистичний підстиль) як етико-естетичний феномен

Публіцистика як авторська діяльність синтезує в собі публіцистичний, художній та науковий тип творчості, що репрезентується в різних жанрах – інформаційних, аналітичних, публіцистичних. Публіцистика, за визначенням І. Михайлина, це «своєрідний тип творчості, предметом котрого є актуальні явища й важливі поняття поточного життя, а метод їх освоєння характеризується поєднанням логічно-абстрактного й конкретно-образного мислення, внаслідок чого створюється нова духовно-інтелектуальна цінність (публіцистичний твір), спрямована на дослідження, узагальнення й пояснення явищ життя, з метою впливу на громадську думку й суспільну свідомість» [38, С. 200].

У п'ятій книзі курсу «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика» за редакцією І. Білодіда, розглядаючи типологію публіцистичних текстів, виділяють три різновиди публіцистичного стилі української літературної мови:

- 1) власне-публіцистичний з формами повідомлень, хронік, прокламацій, звернень, відкритих листів, передових статей, міжнародних оглядів;
- 2) науково-публіцистичний — праці на теми політики, економіки, суспільних відносин; літературно-критичні статті, анотації, наукові та літературно-мистецькі огляди;
- 3) художньо-публіцистичний: нариси, мемуари, листи, фейлетони, гуморески, пародії тощо [60, С. 196].

Письменницька публіцистика має соціальне спрямування, оскільки об'єктом аналізу в ній виступає багатоплощинна сфера людської діяльності, предметом – соціальний аспект цієї сфери. Під публіцистичністю розуміється підкреслена тенденційність, актуальність суспільно-політичних та інших проблем сучасності, особлива полемічність, розрахованість на ширше громадське звучання художніх текстів [61, С. 741].

Основною одиницею в публіцистичному тексті виступає художній образ – синтез суб'єктивного тлумачення й об'єктивних узагальнень, конкретного й типового. Публіцистичний образ – це картини дійсності, що осяяні світлом естетичного ідеалу, авторської ідеї, покликані привести читача до однозначних висновків щодо порушеної проблеми. Таким чином, у письменницькій публіцистиці поглиблено функції інформування й переконування реципієнтів, а художні засоби покликані справити якнайглибше ідейно-емоційне враження [38, С. 204].

Анатолій Погрібний зазначає, «чим влаштоване суспільство, тим менша міра запитуваності гострого публіцистичного слова письменника, як і сама потреба цього слова. І навпаки – роздерте муками суспільство «призначає» речниками своїх болей і домагань саме майстрів слова, здатних за всіх сказати, за всіх переболіти» [44, С. 46]. Хоча найчастіше все відбувається навпаки: «призначають» самих себе на цю роль вони самі, письменники, і в тому, що найчастіше вони не можуть докричатися до маси, розкрити їй те, у що позирають самі.

Починаючи з 60-х років, усе наполегливіше пробивалася публіцистика до повноти своєї значущості і правдивості й на власних національних теренах. Для чіткішого окреслення явища, про яке йдеться, назвімо такі уже хрестоматійні зразки письменницького слова останніх десятиріч, як «Феномен доби» В. Стуса, «Криниці моралі та духовна посуха» Б. Олійника, «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» Л. Костенко, «Ментальність орди» Є. Гуцала, «Що ж ми за народ?» В. Яворівського, «Український шлях» П. Загребельного тощо.

Активізація звернення письменників до слова «прямої дії» пов'язана із зламно-критичним станом держави й суспільства або ж із крайнім загостренням якоїсь життєво невідкладної проблеми, що її вдала не хоче або нездатна розв'язати. Тоді письменник і міняє художнє перо на публіцистичне, діє за знаним принципом «не можу мовчати». Зафіксовані

випадки, коли зміна пера має короткочасний характер, а розгортається на роки [44, С. 47].

Можна стверджувати, що Україна сьогодні перебуває на вершині актуалізації письменницької публіцистики. Під пером майстра публіцистичність переростає в органічний складник образної структури твору, мова якого густо насичена метафорами, термінами, експресивними словами, okazionalizмами, запозиченнями задля детального змалювання дійсності. Переплетіння аналітично-соціального й елементів художньої образності, відсутність письменницької інтуїтивності в осягненні сутності тих або тих явищ чи процесів, уміння прочитувати й осмислювати враження та факти, — усе це й дає змогу трактувати письменницьку публіцистику як специфічний жанрово-стильовий різновид публіцистики [44, С. 49].

Отже, Україна переживає час, коли письменницька публіцистика вийшла на авансцену літературного життя. І зрозуміло чому: на прикладі кращих її здобутків кожен не з теорії, а із життєвої практики може переконувати, що це жанр оперативно влучних можливостей.

1.3. Мовний портрет Є.Гуцала

Звернення до мовної особистості письменника є обов'язковим при тлумаченні тексту, враховуючи час написання твору, психологію автора, його світобачення. Мовна особистість творця охоплює такі параметри: мову його творів, ставлення до мови як суспільно-історичного явища, використання мовного обширу залежно від стилю мовлення. Два останні моменти чітко віддзеркалюють у першому і дають змогу цілісно вивчати твори: як розвивалась мовна особистість в історичному часі, що підлягає найбільшій зміні на кожному з рівнів, як взаємопов'язані змінні компоненти, наприклад склад лексики та життєві ідеали або ієрархія цінностей, моральних принципів [41, С. 38].

Є. Гуцало завжди залишався самим собою. Змінювалися часи й література, письменник випробував різні жанри й художні способи, але і в перших новелістичних збірках і в найостанніших публіцистичних статтях «Ментальність орди» Є. Гуцало вгадується безпомилково [15, С. 51]. Публіцистика перетворилась одночасно на творчу орієнтацію письменника, інформаційно-перетворювальну діяльність, предметно-активний аналіз дійсності. Для письменника важлива спрямованість творчості на соціальне перетворення дійсності. У публіцистиці вибір факту – це вже позиція автора, його ставлення до дійсності, світосприйняття. Публіцистика створює, прогнозує, регулює і руйнує мотиваційний конфлікт як результат протидії між особистістю, її цінностями і дійсністю. До публіцистичної майстерності належить і вміння відчувати конкретно визначний період людської історії, його ритм та ознаки. Саме здатність заглибитися в процес тимчасових змін дозволяє усвідомлювати цілісність ланцюга «минуле-теперішнє-сучасне», взаємозв'язку ретроспективи і перспективи.

Як кожний справжній художник, Євген Гуцало гостро відчував швидкоплинність часу скороминушність життя. Писати-творити – це був природний стан його душі й розуму. Коли зійшло довгождане сонце свободи над нашою нещасною Батьківщиною, Євген Гуцало не вибирав, з ким йому бути. Він не кидався у вир політичної боротьби, не виступав на мітингах. Він, як і раніше, каторжно працював для України, для її вседержавного розвою. Його публікації засвідчили, як болісно роздумував він над долею рідного народу, як по-синівському віддано любив Україну. Тож уся його творчість – освідчення в любові до отчого краю [66, С. 22].

У публіцистичному циклі, названому за однією зі статей – «Ментальність орди», Євген Гуцало аналізує першопричини тих українських складних обставин, в яких Україні доводиться долати шлях повернення до себе. Поштовхом до написання статей стала посилена реанімація в засобах масової інформації після приходу до влади А. Кучми поняття євразійського простору і тези про необхідність повернення України до євразійської

цивілізації, в орбіті якої вона перебувала впродовж кількох століть. За переконання письменника, саме тривала залежність України від Росії в межах створеної російським етносом імперії і спричинила жорстокі нелюдські умови життя «на нашій не своїй землі». Взаємини російського і українського народів автор розглядає в контексті протиставлення двох типів цивілізацій - осліплого, землеробського, з одного боку, і кочового, загарбницького, з другого. Поширившись на величезному просторі, не закорінений в питомий ґрунт, при звичаєний до грабіжництва, існування коштом чужої праці, народ-завойовник руйнує усталений, органічно вписаний в довкілля господарський лад поневолений народів, їх звичаї, культуру, ідентичність. Осмислення історії українсько-російських стосунків як конфлікту носіїв різних цивілізаційних начал – осілого і кочового – має досить тривалу традицію в українській історичній, культурологічній та художній літературі.

Є. Гуцало жив серед комуністичного хаосу, постійного пресингу системи, кривавої ідеології, тому не дивно, що він подався у світ химер, ілюзій. Ховаючи під метаморфозами болючі думки, Євгеній Гуцало не стільки боявся сказати вголос свої погляди, скільки намагався створити інший світ, до якого не зможуть проникнути низькочолі бюрократи, сірі чиновники та виконавці з міністерств, нехай і культури.

Автор «Ментальності орди» не відриває останню комуністичну стадію історичного розвитку Російської імперії від попередньої самодержавної, а вважає комуністичну Росію її закономірним продовженням. Як підкреслює Гуцало, звичка до насильства як способу буття і в своєму середовищі, і в середовищі підкорених народів, терор знизу і терор згори як форма державності і побутування народонаселення в імперії підготували сприятливий ґрунт для засвоєння більшовицьких ідей [32, С. 5–7].

За ті кілька років, що минули з часу публікації «Ментальність орди», жодна із загроз з боку Росії, які й спонукали письменника до публіцистичного висвітлення історії російських завоювань, не зникла. Закостенілі традиції цивілізації грабіжництва з неймовірно роздутим

бюрократичним апаратом, що працює не на суспільство, а на самозбереження й самовідтворення, корупція і хабарництво в чиновницьких кабінетах, продажність суддів – весь цей букет хронічних хвороб імперії, про які йдеться в «Ментальності орди», досі тримає в своїх цупких лабетах Україну. Моральне й духовне спустошення, спричинене імперською асиміляцією питомого мовно-культурного довкілля, яскраво виявилось і в сприйнятті «Ментальності орди» в певних інтелектуальних колах [32, С. 5–7].

Національні орієнтири, образи і символи проглядаються у збірці не лише у способі мислення самого письменника, а й у особливих поглядах на світобудову, що знайшли своє вираження у проведених аналогіях, поясненнях, пророцтвах. Як зазначає сам автор: *«Мабуть, я сам – такий, як є, – не зміг би раніше написати «Ментальність орди». Але ж гріх було незадуматися над співжиттям, з дозволу казати, російського та українського народів на українській таки землі, гріх було незадуматися над російською ментальністю, яка не є такою сама в собі чи сама по собі, а яка силоміць заклала в свою дуже специфічну структуру, нашу українську ментальність, нашу по-своєму дуже специфічну структуру української вдачі. Силою агресії, силою зброї, силою патологічної брутальності й патологічного розбою нам постійно нав'язувався культ російського народу, нам постійно нав'язували цивілізацію брехні, пияцтва, ненависті до праці, нав'язувалася цивілізація безгосподарності, хаосу, безперспективності, цивілізація мародерства. Зрештою, ота війна в Чечні, яку бачимо сьогодні. Така сама чеченська війна велася в Україні завжди. Тут завжди вистачало тих контрактників, які прибували на заробітки, як нині приїжджають контрактники з усієї Росії на заробітки – вбивати! – Чечню. І хіба Україну не закладено в цю страхітливую цивілізацію постійного пограбування й мародерства, геноциду, хіба сьогодні, як і завжди, Україна не є отією шевченківською покриткою? Україна була і є «рабою рабів», бо такою «рабою рабів» є Росія, іншою вона бути не здатна, але чи можемо ми*

змиритися й сьогодні з роллю «раби рабів» – України? І чи може тут наша література грати пасивну роль?» [17, С. 5].

Отже, зміст публіцистичного циклу структурується навколо кількох провідних тем, які письменник осмислює в контексті широкої, соціально-історичної та національно-культурної парадигми. По-перше, це специфіка російського національного характеру, що досліджується Гуцалом на основі російського фольклору, в основі якого – возвеличення розбою та його героїв (Васька Буслаєв, Єрмак, Ванька-Каїн). По-друге, це осмислення історичного буття письменник постійно розглядає у площині паралельного поєднання минулого і сьогодення, вбачаючи у повторюваності процесів, подій, ситуацій та явищ певні закономірності й тривкі особливості російської ментальності. Дана праця є цінним джерелом для з'ясування світоглядних позицій автора, які мають особливе значення для розуміння його особливостей й створення цілісного образу Є. Гуцала як видатного письменника і талановитого публіциста. Крім того, лексичне полотно статей є цінним матеріалом для дослідження мовного портрету автора, його мовностилістичних особливостей.

Безпосереднім об'єктом нашого дослідження є мовні засоби, що використовуються в публіцистичних текстах для характеристики мовного портрету Євгена Гуцала. Серед них одиниці лексикологічного, лексико-фразеологічного рівнів: okazionalizmi, метафори, крилаті слова, експресивні назви, оцінні висловлювання.

Зокрема, експресивність публіцистичних текстів створюється за допомогою вживання як нормованих (стандартних), так і не нормованих (нестандартних) одиниць «експресивного фонду» мови. У першому випадку використовуються слова з суфіксами стилістичної модифікації суб'єктивної оцінки, інтенсивної дії, емоційно-експресивні найменування осіб, а також ідіоми загальнолітературного та розмовно-літературного вживання, мовні номінативні метафори.

Наприклад: *«Під час хмільного застолля цар – о, ця знаменита широчінь російської вдачі, безмежність загадкового російського характеру! – міг собі дозволити й ось такий веселий жарт: «у нападі буйних веселощів Іван IV облив якогось опричника **вогненними** щами і, милосердний, - щоб полегшити страждання бідоласі, який конав від опіків, - заколов його ножем, і тим часом **молодецьке застолля** тривало...»* (Є. Гуцало, С. 67).

Експресивний фонд української мови надзвичайно багатий і різноманітний, його елементи функціонують на різних рівнях мовної системи і становлять сукупність семантико-стилістичних ознак мовних одиниць, які виступають засобами суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення. Активно виявляючись на рівні мови і мовлення, лексична експресивність належить до найпродуктивніших, оскільки основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, пов'язане з суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів картини світу, виконують лексико-семантичні варіанти, належні до лексико-семантичного рівня [4, С. 10].

Цілком природно склалося так, що експресивно нейтральна лексика української мови (як загальноновживана, так і термінологічна) вивчалася значно активніше (праці І. К. Білодіда, А. А. Бурячка, В. О. Винника, М. А. Жовтобрюха, Л. В. Карпової, І. М. Кириченка, В. Т. Коломієць, Т. І. Панько, В. В. Німчука, М. М. Пилинського, В. М. Русанівського), ніж виявлення й аналіз експресивного лексичного фонду, який не був об'єктом спеціального монографічного висвітлення. Нинішній стан вивчення української експресивної лексики зумовлений закономірними причинами: 1) нейтральній лексиці традиційно відводить провідна роль у комунікативних актах; 2) експресивну лексику послідовно зараховують до рідковживаної і додаткової в комунікативних процесах. Проте досить детально цей шар лексики досліджувався у зв'язку з комплексним вивченням експресивних засобів української мови. Прикладом є праці В. А. Чабаненка, у яких основи мовної експресії проаналізовано на базі зібраного величезного фактичного

матеріалу. Вони є надійним підґрунтям для спеціального аналізу проблем лексичної експресивності.

Експресивна лексика як особливе явище української літературної мови досліджувалася з соціолінгвістичного (В. М. Русанівський, О. Г. Тодор, В. А. Чабаненко), лексикологічного (М. А. Жовтобрюх, Г. М. Сагач, О. О. Тараненко), національно-культурологічного (С. Я. Ярмоленко, І. В. Кононенко), стилістичного (В. С. Калашник, Л. О. Пустовіт, Л. О. Ставицька) погляду. Враховуючи всепроникність експресивності, яка дає про себе знати в будь-якій сфері життєдіяльності, значущість експресивної лексики у мовній системі слід визначати у зв'язку з орієнтацією на конкретну функціональну-стильову підсистему. Такий підхід виявляє небажаність її в офіційно-діловому стилі, поміркованість, зваженість та умотивованість при залученні до наукового мовлення з метою пожвавлення академічного, «сухого» викладу і важливість, доцільність, функціональну значущість для розмовного мовлення, а також публіцистичних та художніх жанрів, для яких експресивність – це логіко-емоційна виразність, явище особливої інтенсивності, що може досягатися як окремими різнорівневими засобами, їх градаційними можливостями, так і засобами, належними до поезики. Експресивна лексика у поєднанні з системою мовних засобів інших рівнів виступає домінантою вияву експресивної функції мови, забезпечує створення образних та емоційних виразних текстів [4, С. 11].

Експресивність (франц. *expressif*, від лат. *Expressus* – виразний) – властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови [68, С. 156]. Експресивність є семантико-стилістичною властивістю мовних одиниць, психологічно і соціально вмотивованою, яка забезпечує цим одиницям повне функціонування і створення стилістичного значення, фону, ефекту [34, С. 189].

Експресивність часто ототожнюється з емоційністю, хоча це різні поняття. Емоційність не завжди є експресивною, вона може мати й

нейтральне вираження, а експресивність породжується не тільки емоціями, а й мисленням, інтелектом, волею, конкретним світосприйманням мовців, може охопити вираження всіх, а не тільки емоційних сфер життя. Експресія з'являється там, де існує можливість зіставлення, посилення певних ознак на основі протиставлення експресивно нейтральних і емоційно виразних мовних засобів.

Лексичну експресивність можна розглядати як польову структуру, що включає центр (власне експресивна лексика) і периферію (потенційно експресивна лексика). Окремі групи експресивної лексики можуть варіювати у двох статусах: перебувати на периферії мови і представляти центр мовлення або навпаки.

Досліджуючи експресивні явища, породжувані мовним контрастом, доцільно, як зазначає Чабаненко В.А., виходити з того, що цей самий контраст виявляється в протиставленні, зіставленні та зіткненні головним чином різнопідсистемних (різностильових), різносистемних і логічно, семантично та структурно різнопланових або корелятивних одиниць. Поєднання в складі одного мовноструктурного цілого (речення, словосполучення) різнопідсистемних елементів і контрастування їх породжують особливо сильну експресію й виконують важливі стилістичні функції. Цілком природно, що подібні засоби найчастіше виявляються у публіцистиці, художньо-белетричних жанрах та усному мовленні, де вони використовуються з метою створення гумористичних, іронічних та сатиричних ефектів. Відчутний експресивно-стилістичний наслідок дає контрастування логічно й семантично різнопланових мовних елементів. Несподіване для читача/слухача поєднання слів, словосполучень і фраз, що семантично є дуже далекими й належними до різних логічних площин, робить цілий вислів оригінальним, стилістично виразним, емоційно напруженим. Таким засобом користуються письменники й публіцисти, щоб надати мовленню філософічно-пафосних, урочистих відтінків [65, С. 44–45].

Експресивність властива одиницям усіх рівнів мовної структури. Фонетичні, словотвірні, лексичні, граматичні одиниці мають неоднакову потенцію створення мовної експресії. Експресивна лексика пов'язана з конкретною оцінною семантикою, яку вносять у закінчення слова суфікси пестливості, згрубілості, зневаги, фамільярності.

Наприклад: *«Та й не посадять вони самі себе до в'язниць не саджають... Та й не хоче система сама себе зловити за **загребушу** руку, бо та **загребуша** рука і є система»* (Є. Гуцало, С. 20).

Використовувати експресивну функцію у конкретному тексті здатні будь-які мовно-виражальні засоби, проте в мові існують усталені прийоми досягнення експресивності висловлюваного – тропи і фігури.

У публіцистичних текстах експресивність мовних одиниць виявляється на тлі автоматизованих засобів вираження, як протиставленням мовним штампам [68, С. 156].

Одиниці основного лексичного фонду, що належать до нейтральної лексики, можуть вільно вживатися за будь-яких умов, без будь-яких застережень. Нейтральні лексеми традиційно виконують номінативну функцію і тільки у спеціально організованих контекстах можуть змінювати свій статус, ставати експресивно маркованими відповідно до настанови мовця, мети, ситуації, а отже, і протиставлятися нейтральним одиницям. Така експресивність є адгерентною, тобто зумовленою контекстом. Проте в українській мові існує порівняно нечисленна група лексем, експресивність яких не залежить від умов функціонування, зв'язків з контекстом. Такі лексеми є системно-експресивними, а їх експресивність – інгерентною, внутрішньою.

У дослідженні семантики експресивного слова застосовуються два основних підходи – ономасіологічний та семасіологічний. Перший спрямований на розгляд експресивності з боку денотата, тобто мовного позначення певного поняття, визначення різних способів його мовного відображення. Другий, як аспект лексичної семантики, передбачає вивчення

експресивності з боку знака, тобто семантичних особливостей експресивних найменувань, реалізації експресивного значення в мовленні, його функціональних можливостей. Експресивність слова в ономасіологічному аспекті і пов'язана з актом номінації, який ключає чотири основних компоненти: 1) номінатор (суб'єкт, який дає ім'я); 2) номінант (ім'я); 3) номінат (об'єкт, який одержує ім'я); 4) слухач. Кожний із названих параметрів може бути об'єктом типологічної характеристики. Якщо значення експресивного слова аналізувати з двох поглядів (ономасіологічному й семасіологічному), то крім згаданих типологічних параметрів, слід враховувати функцію експресивних номінантів, способів експресивної номінації, ієрархічні співвідношення між компонентами (семами) експресивного значення та механізм лексичної експресивності. Поняття експресивної номінації розглядається в широкому аспекті, із залученням до її сфери всього того, що доступне для пізнання й відображення людською свідомістю. Це можуть бути особи, предмети, якості, дії, процеси, стани.

Експресивне слово поєднує дві важливі функції – експресивну і номінативну. Виконуючи одночасно дві функції, експресивне слово пов'язане з денотатом / сигніфікатом, з одного боку, і широким аспектом модальних, оцінних, емотивних інтенцій мовця, які становлять конотативну частину його семантики, – з другого.

У сфера експресивних номінацій виділяються мовні (системні) і мовленнєві (функціональні). Їхнє розрізнення зумовлене характером номіната, який може бути співвіднесений із сигніфікатом (узагальненим поняттям) і референтом (конкретним одиничним об'єктом). При експресивній номінації межі позначуваних референтів дуже розширюються: один і той же самий номінант може співвідноситися з кількома номінатами, що зумовлює асиметрію плану змісту і плану вираження експресивних лексичних одиниць. На рівні мовлення підвищується роль номінатора. Останній абсолютно свідомо добирає ознаки, на основі яких здійснюватиметься експресивна номінація. Через номінант він передає і свої

емотивно-оцінні висновки про номіната (референта). У мові всі повнозначні слова вважаються референтними.

Експресивне забарвлення слова служить до тимчасових і змінних явищ: воно може модифікуватися, рухаючись від контексту до контексту, виявляючи повну залежність від парадигматичних та синтагматичних зв'язків. Досить часто для створення своєрідного експресивного ефекту, який досягається через збільшення виражальної сили окремої лексеми за допомогою контрасту, значно важливішими виступають системні, стильові, часові та інші характеристики слова, ніж його значеннєвий зміст та лексичне значення.

Отже, експресивність – категорія, яка поєднує статику (семантичну контрастність) і динаміку (функціонально-стилістичну контрастність). У зв'язку з цим розрізняють 5 типів лексичної експресивності: денотативно-конотативна, конотативно-денотативна, власне конотативна, функціонально-семантична, функціонально-стилістична. Унаслідок цього експресивність лексичної одиниці кваліфікують або як інгерента, або адгерента. Лексична експресивність – це вияв людського чинника у мові та мовлення, певний сумарний продукт експресивної функції мови, універсальна інтегральна категорія, яка забезпечує можливість експресивного маркування будь-якого фрагмента картини світу.

Значними експресивними можливостями характеризуються okazіональні слова, які об'єднують індивідуально-авторські неологізми з інгерентною експресивністю та індивідуально-авторські вживання слів, що репрезентують адгерентний тип експресивності. Неологізми-оказіоналізми належать до одиниць мовлення, їхня експресивність ґрунтується не лише на емотивному та оцінному компонентах значення, а й на таких додаткових ознаках, як специфічність і не нормативність, функціональна обмеженість, зв'язок з контекстом. Через призму цих ознак сприймаються найтонші семантичні нюанси okazіоналізмів. Наприклад: *«Думку про таке чародійне дзеркало (яйце-райце! **футурологія-голографія!**) викликає билина «Илья Муромец и голи кабацкие» (Є. Гуцало, С. 6).*

Або:

*«Буслаєв – не просто герой фольклору, а й особа цілком конкретна. Заводієчка поміж буйного **парубоцтва**, що зажило слави походами на північні народи»* (Є. Гуцало, С. 9).

Індивідуально-авторські неологізми та індивідуально-авторські вживання слів пов'язані з такими феноменами, як внутрішня форма та вмотивованість лексичної одиниці, що виступають об'єднувальними центрами ономасіологічних і семасіологічних характеристик слова, розкривають специфіку називання, зв'язок суб'єктивного й об'єктивного в акті номінації. Основу індивідуально-авторських номінацій становить творча фантазія митця, яка створює суб'єктивний образ об'єктивного фрагмента картини світу. Експресивна номінація – це завжди вияв авторської оригінальності [4, С. 17].

Розрізняють okazіоналізми авторські, дитячі та розмовні, що побутують в усному мовленні. Але, як правило, вони не стають фактами загальнонародної мови. У публіцистиці часто вживаються okazіоналізми для посилення експресії вислову. Їх ми зустрічаємо і в праці Є. Гуцала.

Наприклад:

*«А з чим, а які були тоді, більше століття, коли **замандюрилися** на Хіву?»* (Є. Гуцало, С. 40).

Оказіоналізми творяться тими самими способами, що й загальномовні. Доля їх у мові залежить від уміння автора оригінально сполучити слова чи основи слів, дібрати незвичне означення, поєднати відмінні в семантичному або часовому плані поняття:

*«Та за тим самим правом, яке продемонстрував цар **Грозний-Лютий** під час **погрому-різні** в Новгороді 1570 року»* (Є. Гуцало, С. 21).

Індивідуально-авторські неологізми та індивідуально-авторські вживання слів пов'язані з такими феноменами, як внутрішня форма та вмотивованість лексичної одиниці, що виступають об'єднувальними центрами ономасіологічних і семасіологічних характеристик слова,

розкривають специфіку називання, зв'язок суб'єктивного й об'єктивного в акті номінації. Основу індивідуально-авторських номінацій становить творча фантазія митця, яка створює суб'єктивний образ об'єктивного фрагмента картини світу. Експресивна номінація – це завжди вияв авторської оригінальності [4, С. 17].

Експресивний зміст також може формуватися і за рахунок внутрішнього і зовнішнього запозичення. Лексичні одиниці, що не характеризуються експресивністю у вихідній сфері вживання, за нових умов функціонування набувають відтінку новизни, а отже, стають експресивними. Це термінологічна лексика вузького вжитку, нові запозичення з інших мов, екзотизми.

Наприклад:

*«Пам'ятний похід новгородської розбійницької вольниці в Юргу 1032 року. Новгородський владний **істеблішмент** був дуже зацікавлений у цих походах – тоді численні васьки-бусаєви менше розбійничали б у самому місті, та й результатами розбійницьких походів було ще й приєднання пограбованих і завойованих земель, розширення держави, тобто ушкуйники виступали ще й патріотами, «собирателями русских земель» (Є. Гуцало, С. 10).*

Отже, лексична експресивність – це вияв людського чинника у мові та мовлення, універсальна інтегральна категорія, яка забезпечує можливість експресивного маркування будь-якого фрагмента картини світу.

Одними із найефективнішими засобами впливу в публіцистичному тексті є явище метафоризації. Метафора, зокрема політична, характеризується здатністю впливати на реципієнта в прагматичному розумінні. Цей вплив може здійснюватися за рахунок того, що поняттєві сфера-джерела метафоричних моделей містять сталі парадигматичні мисли, наприклад, фальш, нещирість. Кожного разу в процесі інтерпретації метафор адресат звертається до певного перетину між поняттєвими сферами, який репрезентовано в довготривалій пам'яті. Тобто реципієнт апелює до

загальної схеми (метафоричної моделі), вихідна сфера якої (сфера-джерело) й має зазначені смисли. Отже, прагматичні характеристики метафоричної моделі проектується на її похідну так само, як родова ознака накладає відбиток на видову. Це дозволяє твердити, що метафорична модель має прагматичний потенціал. Його реалізація здійснюється насамперед за рахунок закріпленої за моделлю оцінки. Зокрема, усвідомлення політичної дійсності як театру, де імітується реальне життя, оцінюється негативно, і відповідні метафори характеризуються, як правило, пейоративною аксіологічною маркованістю [62, С. 65]. Важливим фактором формування прагматичного впливу є здатність метафоричної моделі до розгортання. Це породжує низку метафор, що дає змогу репрезентувати сферу-джерело максимально рельєфно.

Наприклад: *«Східна деспотія, де рабство сидить на рабстві і рабством поганає...»* (Є. Гуцало, С. 162).

На роль родового визначення переносного слововжитку претендує метафора (досить часто замість поняття «троп» кажуть «метафоричний контекст», «метафоричний вираз» на позначення різних видів тропа).

Метафора стала об'єктом дослідження не тільки майстрів слова, а й учених. Питаннями поділу на різновиди за стилістичними функціями, морфологічними виявами та іншими ознаками займалися багато як вітчизняних так і зарубіжних вчених, науковців, мовознавців. Серед них: Аристотель, О. Потебня, І. Білодід, В. Русанівський, Д. Девідсон, М. Блек, О. Вербицька, Ю. Тимошенко, Л. Андрієнко. Актуальною є ця проблема і на сьогоднішній день, а також з впевненістю можна заявити, що наступні дослідження і теоретичні обґрунтування проблеми вітчизняними і зарубіжними науковцями будуть змістовними, новими, глибоко науковими, доведеними на практиці. Розповсюдження метафори в багаточисленних жанрах художньої, повсякденної і наукової мови примушували авторів звернути увагу не стільки на естетичну цінність метафори, скільки на її улітарні переваги.

Перші спроби наукового обґрунтування метафори відносяться до стародавності (судження Аристотеля, Ціцерона, Квинтиліана та ін.). Пожвавлення цікавості до розвитку метафори в подальшому виникає вже в ХІХ ст. у зв'язку з розвитком мовознавства і поетики. Одних авторів цікавить переважно генезис і еволюція метафори (праці О. Потебні, Бізе, Вернера), інших – «статика» цього явища, його внутрішня будова і функції. Тут можна, в свою чергу, виділити кілька точок зору, кожна з яких є односторонньою:

- 1) підхід, який тлумачить метафору як просте «перенесення» звучання слова з одного предмету (групи предметів) на інші;
- 2) формальнологічний погляд (спроби схематичного зображення метафори як операції з поняттям);
- 3) лінгвістичний (розгляд метафори в плані граматики, семасіології, стилістики).

В теперішній час утверджується думка, що метафора (як і взагалі троп) являє собою проблему комплексу, яка підлягає подальшій розробці в результаті об'єднання зусиль багатьох наук. Метафора базується на здатності слова до роздвоєння (розмноження) в мові, виконуючи свої функції. Відношення до використання метафори в науковій термінології і теоретичному тексті змінювалось в залежності від багатьох факторів – від загального контексту наукового і культурного життя суспільства, від філософського світогляду різних авторів, від оцінки наукової методології, від поглядів на мову, її значення, функції і призначення, від розуміння природи самої метафори.

Отже, поняття метафори розглядають і філософи, і мовознавці, і психологи. Наприклад, у філософії метафора, пов'язуючись із ігровим началом, аритизтизмом, специфікою пізнання світу, тлумачиться як першорядна форма проникнення у внутрішню природу явищ і речей. Також наголошується на засадничій обов'язаності метафори зі структурою та змістом свідомості, мислення, на спроможності цього тропа виражати суб'єкт-об'єктні

відношення, на його евристичних і сугестивних можливостях моделювати об'єкт, здатності перетворювати світ предметів на світ символів. У рамках філософського дискурсу метафора здебільшого розглядається в контексті проблем пізнання та мови. Пізнавальні можливості метафорики репрезентуються поняттями, прямо причетними до теорії відображення, візуального мислення. Тимошенко Ю. у своїй праці зазначає, що продуктивним є й філософське осягнення метафори в мовній репрезентації, де акцентується закоріненість тропів у самій структурі мови, їхня схильність до творення переносності значень. Автор наводить твердження Ж.-Ж. Руссо, Ф. Ніцше, П. Рікера, за словами яких символічну функцію мови найповніше репрезентує метафора, значення якої постає через конфлікт слів у фразі – метафоризація неминуче порушує її семантичну правильність [64, С. 30]. Для сучасної науки про мову, передусім когнітивного напрямку, метафора – не стільки лінгвістичний, скільки ментальний факт, що концептуалізує нашу картину світу. У полі зору лінгвістів поряд із мовними й індивідуальними перебувають так звані ядерні (кореневі, базові, фундаментальні, архетипні) метафори, які тісно пов'язані з національними образами світу. Система знань про метафору як невідемний компонент інтерпретації й розуміння світу закріпилася й у психології, де також стверджується, що сприймання об'єктивної дійсності завжди метафоричне [64, С. 31].

Одними із найефективнішими засобами впливу в публіцистичному тексті є метафори. У творчості письменника досить багато різних тропів, які надають творам, мовленню емоційного забарвлення, багатства слова. Проте найпочесніше місце, на нашу думку, займає метафора. Звернімо увагу, наприклад, на такі метафори:

«Але, очевидно, годі й мріяти про таке, бо ланцюгова реакція передачі українських цінностей в Україну – на думку російських великодержавників – ще б далі продовжила цей процес, ще глибше б його обґрунтувала, а сусіди-великодержавники не бажать собі подальшої ескалації свого героя,

*отож, очевидно, й не побачимо ми своїми очима те, що **продиктувала історія***» (Є. Гуцало, С. 21).

Метафори Є. Гуцала мають індивідуальний характер, допомагають детальніше проаналізувати публіцистичний стиль автора. Але перед тим як почати вже безпосередньо аналізувати метафоричну систему поета, хотілося б звернутися до тлумачення самого поняття метафори, розвитку поглядів на природу метафори.

Метафора (від грец. *μεταφρά* – переміщення, віддалення, перенесення) – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця [68, С. 307].

Це найуживаніший, універсальний троп. Карпенко Ю. вважає, що метафора – це основний шлях постання нових значень слова [23, С. 112–113]. Різновидом метафор є переносне значення слова за спільною функцією. Матеріально різні речі, що виконують ту ж функцію, переважно іменуються однаково. Ми не задумуючись називаємо годинником і механічну систему, і звужену посередині склянку з піском, а також виступ, тінь від якого переміщується по спеціально нанесених поділках, оскільки все це – прилади для вимірювання часу. Будь-яка зміна предмета переважно не приводить до зміни його назви, якщо предмет продовжує виконувати ту ж функцію: *«Філософські судження П. Чаадаєва – це не прибиті архівною пилкою віджилі думки, а повсякчас живі рани, які кровоточать»* (Є. Гуцало, С. 32).

Було звернуто увагу на моделюючу роль метафори: метафора не тільки формує уявлення про об'єкт, вона також пред'являє спосіб і стиль мислення про нього. Особлива роль в цьому належить ключовим метафорам. Ключові метафори, які раніше привертали до себе увагу переважно етнографів і культурологів, які вивчали національні образи світу, в останні десятиріччя увійшли в коло зацікавлення спеціалістів по психології мислення і методології науки. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили

Лакорф і Джонсон. Лінгвістам добре відомі метафори, які дають ключ до розуміння природи мови і її одиниць: біологічна концепція мови робила звичним її уподібнення живому організму, що розвивається, який народжується і помирає; для структурного мовознавства була ключовою метафора рівневої структури.

Метафора дисгармонує з багатьма параметрами як практичного, так і наукового дискурсу. Разом з тим нею користуються як у побуті, так і в науці. Метафора співпадає з експресивно-емоційною функцією мови. Проте більш важливе її інше джерело: метафора відповідає здібностям людини вловлювати і створювати подібності між дуже різними індивідами і групами об'єктів. Ця здатність відіграє дуже важливу роль як у практичному, так і в теоретичному мисленні.

Наприклад:

*«На неповне звільнення селян **потрапилися** всі **сили уряду й суспільства** – і загальмована **машина** **посунула назад**... чи передбачав хто-небудь криваве багно, в яку **Росія в'їхала** по ступицю всіма чотирма колесами (звичайно, це «Русь-тройка»), дякуючи таким кучерам, як Муравйов, і лакей **Катков**, який **підстьобував?**»* (Є. Гуцало, С. 142).

Лексична метафора як своєрідна модель формування лексико-семантичних варіантів багатозначного слова реалізується за певними закономірностями, представленими в регулярних взаємозв'язках між порівнюваними предметами, явищами, ознаками. Метафора ніби руйнує одні логічні межі назви, щоб над ними звести інші. Вона немовби заперечує належність об'єкта до того класу предметів, в який він входить, і переносить його в інший клас, до якого він на раціональній основі не може бути віднесений, але автор бере на себе сміливість віднести його туди, тому що помітив якісь, часом йому тільки одному відомі, спільні риси або переніс певну рису з іншого об'єкта на аналізований [34, С. 330].

Наприклад:

«Імперія розпадалась, розпалась – і врятував її Ульянов-Ленін шляхом споконвічного прагнення Росії вийти «на окраїни», себто шляхом повторної агресії щодо народів, які рвали колоніальні пута» (Є. Гуцало, С.143).

Або:

«Звісно, оголошуючи П. Чаадаєва божевільним, весь російський істеблішмент засвідчував оті високоімперські «заносчивость и тщеславие», від яких Росія не вилікувалася по нинішній день, так і не ступивши, як писав «божевільний» мислитель, на справжній історичний шлях розвитку, яким уже давно прямують інші народи, а вона й далі залишається лише «фактом географічним» - і в цьому виражалась та й виражається її своєрідна державність, позбавлена як об'єктивної самооцінки, так і постійно роздмухана випарами фальшивих патріотичних почуттів, які милостиво дозволяють лише любити Росію бездумною і сліпою любов'ю» (Є. Гуцало, С. 30).

Особливо виразним стають стилістичні можливості метафори, коли вона виступає в поєднанні з іншими тропами, зокрема з порівняннями у вигляді фразеологізмів:

«Звичайно, наївно було сподіватися, що Розбійний приказ і грубі старости зарадять залятій національній рисі, передаваній у спадок: усе це – як мертвому припарка» (Є. Гуцало, С. 20).

Виникає метафора майже завжди як засіб характеристики якогось предмета – виділення і підкреслення його статичної чи динамічної ознаки. Проте надалі метафора може підлягати процесу лексикалізації і ставати засобом номінації, приглушуючи свою характеристичність.

Отже, сучасна українська лексика, представлена в публікаціях Є. Гуцала, відображає не тільки час становлення нової економіки, державного будівництва – наміру України стати на шлях європейського

розвитку, але й процеси, пов'язані з переоцінкою багатьох лексичних шарів у їх відношенні до літературної норми.

1.4. Експресивні назви в публіцистиці Павла Загребельного

Експресивний фонд української мови надзвичайно багатий і різноманітний, його елементи функціонують на різних рівнях мовної системи і становлять сукупність семантико-стилістичних ознак мовних одиниць, які виступають засобами суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення. Активно виявляючись на рівні мови і мовлення, лексична експресивність належить до найпродуктивніших, оскільки основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, пов'язане з суб'єктивним баченням і оцінюванням фрагментів картини світу, виконують лексико-семантичні варіанти, належні до лексико-семантичного рівня [4, С. 10].

Експресивна лексика пов'язана з конкретною оцінною семантикою, яку вносять у закінчення слова суфікси пестливості, згрубілості, зневаги, фамільярності. Наприклад: «*«І все ж, уся наша історія свідчить про якесь майже **ублюдочне прагнення вестернізувати державу**»* (П. Загребельний, С. 16); «*Нинішні плебеї нахабно й безкарно риють **кротовиська** біля підніжжя національного генія*» (П. Загребельний, С. 23); «*Отож ми – хуторяни – і тільки Європа порятує нас од цього **задавленого синдрому нижчості** та введе до кола цивілізованих націй?»*» (П. Загребельний, С. 26). Використовувати експресивну функцію у конкретному тексті здатні будь-які мовно-виражальні засоби, проте в мові існують усталені прийоми досягнення експресивності висловлюваного – тропи і фігури.

У публіцистичних текстах експресивність мовних одиниць виявляється на тлі автоматизованих засобів вираження, як протиставленням мовним штампам.

Через призму експресивних ознак сприймаються найтонші семантичні нюанси авторських словотворів. Наприклад: *«Як вона (мова) засмічується напівболотняцьким арго, непотрібними термінами»* (П. Загребельний, С. 20).

Залучення нейтральної лексики: *«Хав'єр Солана лоскоче своєю професорською борідкою щоки нашого Президента, сеньйор Проді на всіх самітах обіймає нашого президента, як брата, містер Робертсон невтомно поляпує по плечах наших міністрів оборони, які змінюються так само, як пори року»* (П. Загребельний, С. 16).

Індивідуально-авторські неологізми та індивідуально-авторські вживання слів пов'язані з такими феноменами, як внутрішня форма та вмотивованість лексичної одиниці, що виступають об'єднувальними центрами ономасіологічних і семасіологічних характеристик слова, розкривають специфіку називання, зв'язок суб'єктивного й об'єктивного в акті номінації. основу індивідуально-авторських номінацій становить творча фантазія митця, яка створює суб'єктивний образ об'єктивного фрагмента картини світу. Експресивна номінація – це завжди вияв авторської оригінальності [4, С. 17].

Досить часто для створення своєрідного експресивного ефекту, який досягається через збільшення виражальної сили окремої лексеми за допомогою контрасту, значно важливішими виступають системні, стильові, часові та інші характеристики слова, ніж його значеннєвий зміст та лексичне значення. Наприклад: *«Самі стоять і не ворухнуться, а народ, маси кудись пхають»* (П. Загребельний, С. 6); *«Чи то загублений в Ірландському морі острів Мен, в офшори якого спливають украдені в Україні мільярди доларів, а чи далекі Канарські острови, куди іспанські королі зсилали колись каторжників, а тепер там «відтягуються» наші олігархи після розбійницьких ескапад над розтерзаним тілом рідної держави»* (П. Загребельний, С. 28-29).

У власне публіцистичному стилі сформувалася традиційна й постійно продукується нова суспільно-політична лексика і фразеологія: *народ,*

демократія, Українська держава, права людини, парламент, криза економіки. Наприклад: «У перші роки **незалежності України**,десь роки два чи три головний шлях наші патріоти сформували двома словами **«розбудова держави»»** (П. Загребельний, С. 6).

Такі ознаки публіцистичного стилю, як сьогочасність і орієнтація на новизну, зумовлюють швидкі й рішучі зміни у змісті й мовному вираженні публіцистичних текстів. Жодний стиль не здатний на такі швидкі зміни, як публіцистичний. До таких змін слід віднести пасивізація «вчорашніх» ідеологем й активізація та актуалізація сучасних, семантичні видозміни й перетворення лексем, неологізацію і терміноутворення, розширення варіантності і синонімії. Потреби соціуму в нових засобах публіцистичної номінації приводить до утворення нових назв і виразів та до розвитку нових значень у загальновідомих словах: *«Колись, у двадцяті роки, письменник Микола Хвильовий кинув лозунг «Геть від Москви – ближче до психологічної Європи!»... За ці слова Хвильового довели до самогубства, затаврували **буржуазним націоналістом**, заборонили навіть згадувати його ім'я...»* (П. Загребельний, С. 7).

Оновлення й поповнення лексичного складу української мови відбувається і в результаті лексико-семантичної деривації слів. У нових умовах функціонування слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає їм можливість розширювати семантику похідної основи і функціональне поле: *крутий, тіньова економіка*.

Отже, слово як номінативний знак є сталим, традиційним, і водночас воно може під впливом різних суспільних змін, аналогій і суміжних асоціацій змінювати своє значення. Реальність породжує для мови дедалі нові об'єкти називання і формує потребу в новотвореннях та запозичених лексем. Важливою лексикологічною проблемою є поповнення термінології сучасної української літературної мови, зокрема профільних терміносистем, тому що при цьому треба розумно поєднувати національні та інтернаціональні елементи. У період утвердження державності країни і мови природним є

прагнення до термінотворення на власне мовній основі. Водночас демократизація і відкритість українського суспільства, запозичення досягнень і досвіду інших народів стимулюють протилежну тенденцію – засвоєння вже готових чужих термінів, їх фонетичну і граматичну обробку за аналогією. Мовна політика України сприяє і цьому явищу, оскільки воно відображає широкі процеси взаємодії мов, формування шару інтернаціональної лексики, яка висвітлює реальні немовні сфери знань і культури соціумів.

РОЗДІЛ 2. ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ «УКРАЇНА» ТА «УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ»

2.1. Теоретичні аспекти дослідження лексико-семантичного поля

Одним із важливих завдань теоретичної лінгвістики є вивчення мовних планів, особливо взаємодії планів змісту й вираження у мові. Найвагомішими у цьому напрямку були дослідження таких проблем: співвідношення знака і значення (В. фон Гумбольдт, О.О. Потебня, Ф. де Соссюр, О.І. Бодуен де Куртене), виявлення лексико-семантичних універсалій (Ю.С. Степанов, Г.А. Уфимцева, Р. Якобсон), вивчення лексико-семантичних категорій у парадигмах семіотики і структурної лінгвістики (Б.Ю. Городецький, М.В. Нікітін, Б.О. Плотніков). Особливої уваги заслуговують ґрунтовні дослідження певних аспектів цих проблем у працях В.В. Виноградова, В.М. Русанівського, М.О. Карпенка, М.П. Кочергана, О.О. Тараненка, Л.С. Паламарчука. У 20-30-х роках ХХ ст. у галузі лексичної семантики найбільш плідно розвивалися теорія «поняттєвих» та «семантичних» полів (Й. Трір, Ф. Філін). Семантичне поле є такою системою, завдяки якій здійснюється вивчення семантичних змін у мові. Теорії поля більше ніж сто років, однак це не зменшує цікавості науковців до її дослідження. Про закономірності семантичних зв'язків між мовними одиницями і про системний характер лексики писали в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (О. Потебня, М. Покровський, Р. Мейер, Г. Ібсен та ін.).

Системний характер лексики виявляється передусім у системних зв'язках лексичних значень слів, які утворюють різні семантичні підсистеми, які за ознакою співвіднесеності лексем із позамовною дійсністю в свою чергу диференціюються на певні тематичні групи, які далі поділяються на підгрупи, мікрогрупи та окремі номінації тих або інших об'єктів, а за характером зв'язків між самими лексичними одиницями – на лексико-семантичні групи [6, С. 41]. Крім категорії лексико-семантична група, при

семантичному описі лексики в сучасному мовознавстві все частіше застосовується методика семантичного поля, що, крім відношень елементів лексико-семантичної групи, передбачає також просторову організацію тих чи інших сфер лексики, позиційні відношення лексичних елементів у структурі семантичного поля.

Творцем теорії семантичного поля, за А.А. Бурячком [6, С. 42], вважається відомий німецький дослідник Й. Трір. У своїй теорії він іде від понять до слів і досліджує групу слів з погляду поняття, що виявляється тотожним значенню. Всі поняття, наявні у мові, за схожістю або протилежністю він поділяє на більш або менш замкнуті групи («блоки»). У кожній такій групі поняття (значення) існує тільки завдяки наявності в ньому зв'язку, співвіднесеності з іншими поняттями (значеннями). Якщо з групи з тих чи інших причин випадає або зазнає зміни яке-небудь поняття, це спричиняє перебудову відношень між поняттями, їх зміну й навіть відмирання деяких із них, а також виникнення нових понять (і слів). Групу понять із відповідною в ній сукупністю відношень і змін Й. Трір назвав поняттєвим (або семантичним) полем. У зв'язку з тим, що кожне поняття має свій словесний знак, поняттєвому полю в мові відповідає лексичне (словесне) поле, яке накладається на нього; лексичні ж поля цілком покривають поняттєві. Таким чином, між планом змісту і планом вираження передбачається, за Й. Тріром, абсолютний паралелізм. Весь словник мови він поділяє на великі групи слів, які, в свою чергу, — на менші, поки не залишаться в цьому поділі найдрібніші поняття (сутності) — окремі слова, які є межею членування словесного поля, що співвідноситься з поняттєвим полем. Сукупність усіх полів і становить лексико-семантичну систему мови. Із зміною структури поля змінюється й лексична система мови. Теорія Й. Тріра тісно пов'язана з учениям В. Фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, також вона опирається на думки Ф. де Соссюра про мовні значеннєвості. Глобальну систему мови, за Й. Тріром, можна розділити на два паралельні види полів — понятійні та словесні.

Ідеї Й.Тріра знайшли подальший розвиток у працях німецького лінгвіста Л. Вайсгербера. Бурячок А.А. у своїй праці наводить також твердження Ф.П. Філіна, який приймає положення Й. Тріра, але й зауважує, що «за Й. Тріром, поза семантичним полем слово не має значення, й позначуваний словесним знаком зміст цілком визначається місцем, яке він посідає в семантичному полі. Однак структура семантичного поля в історії мови поступово змінюється завдяки зміні значення (або виникненню, зникненню) окремого компонента поля, тобто окремого слова. Оскільки причини цих змін залишаються нерозкритими, теорія втрачає свою пояснювальну силу» [6, С. 42].

Вивчення лінгвістичних полів продовжили Г. Ібсен, В. Порціг, Ю.М. Караулов, Р. Мейер.

У формуванні теорії поля найближче до Й. Тріра стоїть Г. Ібсен. Насправді ж підхід Ібсена до питань існування поля цілком відрізняється від тріровського. Г. Ібсен вперше вжив термін «сміслові поле» щодо групи слів-назв металів у східних мовах. Він вважав, що одну семантичну групу утворюють тільки ті споріднені за змістом слова, які однаково оформлені, тобто завдяки смисловій близькості отримали однакове морфологічне оформлення [67].

По-іншому розглядає «семантичне поле» за В. Порцігом. Ним були висунуті на перший план слова як самостійні мовні одиниці та основні, найхарактерніші зв'язки їх значень, що виявляються у словосполученнях і деривації слів. В. Порціг намагався виявити зв'язки, які закладені в самих значеннях слів (наприклад, «цілувати» пов'язано з «губи», «хватати» пов'язано з «рука»). «Його поля – прості співвідношення, які складаються з дієслова та суб'єкта чи об'єкта або прикметника і іменника». При цьому домінуючими є слова, здатні виражати ознаки і виконувати предикативну функцію, тобто дієслова та прикметники. Отже, тільки дієслово та прикметник може бути ядерним елементом «семантичного поля». Саме ж поле включає в себе ті мовні елементи, які сполучаються з ядерним. Таким

чином, «семантичне поле» Порціга ґрунтується на валентних властивостях слів і являє собою синтагматичні утворення, на відміну від парадигматичних полів Тріра.

Р. Мейер, наприклад, виділяє три типи семантичних полів: 1) природні (назви дерев, тварин, частин тіла), 2) штучні (назви військових звань, складові частини механізмів), 3) напівштучні (термінологія мисливців і рибалок, етичні поняття [7]).

Незважаючи на різне трактування поняття семантичного поля та неоднаковий підхід до його вивчення, теорія поля все більше привертає увагу вчених. Узагальнюючи властивості семантичного поля, які впливають з численних визначень його в сучасному мовознавстві, акцентує увагу на зв'язках між елементами поля, упорядкованості елементів і їх взаємовизначеності, що дає підставу зробити висновок про самостійність семантичного поля, яка виражається в його цілісності та принциповій видільності. Другою істотною властивістю поля є його специфічність у різних мовах, що виявляється в історичній зумовленості його складу та структури, а також у неповторних національних особливостях зовнішніх зв'язків полів одного з одним.

Як одне з найактуальніших питань у лексичній семантиці Ф. Нікітіна розглядає структуру лексико-семантичного поля. Вона називає чинником, що об'єднує погляди дослідників, розуміння лексико-семантичного поля як структури, що має ядро і периферію [40].

Ф.О. Нікітіна у дослідженні «Виділення і визначення лексико-семантичних полів» зауважує, що лексико-семантичні поля були виділені ще в «ідеологічних» словниках ХІХ ст. і однозначного визначення вони не мають, а сприймаються як 1) картина світу («шматок» дійсності), подана у вигляді більш або менш автономної лексичної мікросистеми, та 2) сукупність слів і виразів, що складають тематичний ряд [40, С. 11].

М.О. Рудаков акцентує увагу на дослідженні лексико-семантичної групи, і виділяє в ній «власне» ядро, актуальне ядро і периферію. Таким

чином, оперування поняттями «ядро» і «периферія» дає можливість системного підходу до лексико-семантичної групи, усвідомлення її не як множинності семем, а як семантичного цілого, що є етапом на шляху переходу до дійсного системного бачення лексико-семантичних сукупностей [52, С. 23].

У сучасній лінгвістиці використовуються ще й різні способи виділення лексико-семантичних полів: зокрема можна назвати логіко-семантичний, граматико-семантичний, психолінгвістичний, психофізіологічний, статистичний і лексико-семантичний. Кожен з цих способів має свої сильні і слабкі сторони, через що жоден з них не може бути самодостатнім. Більш об'єктивні результати можна одержати лише застосувавши кілька способів водночас [30, С. 26].

Щодо різноманітних груп лексики, то варто відзначити досить довільне використання терміна «поле» у мовознавстві. В одних із визначень подано максимальний, дещо надлишковий перелік ознак семантичного поля (обширність, смислова атракція, цілісність, впорядкованість, взаємовизначеність елементів, повнота, безперервність, довільність і розмитість меж, в інших наголошено на належності до поля слів зі спільним компонентом значення та різним граматичним значенням або на зв'язок з однією і тією ж темою. Однак усі ці відмінності об'єднані думкою, що лексико-семантичне поле – це спосіб відображення системної організації словника.

У сучасній лінгвістиці лексико-семантичне поле – це семантико-парадигматичне утворення, що має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядерно-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу. Їхня будова повторює принципову будову багатозначних слів [67].

В енциклопедії з української мови зазначено, що найбільші парадигматичні об'єднання становлять лексико-семантичні поля – групи слів зі спільною гіперсемою [69], тобто значенням єдиним для усієї групи. Як

правило, такі групи слів характеризуються і спільними ознаками. У лексико-семантичному полі слово живе не ізольовано, а взаємодіє з іншими, зближуючись з ними або відштовхуючись від них. Семантичне поле неоднорідне. У ньому є центр і периферія. До центру входять найуживаніші слова, які є носіями основних значень.

Розподіл слів між полями – ще один з важливих свідчень систем. Лексико-семантичні поля не є ізольованими одне від одного. Багатозначні слова своїми значеннями можуть входити до різних полів. Так утворюються відношення між полями. Через те всю лексико-семантичну систему можна уявити собі як сукупність лексико-семантичних полів, що перекривають одне одного. Кожна лексико-семантична одиниця займає в семантичному просторі місце, яким і визначається її цінність (значеннєвість). Поля кількісно і якісно не збігаються у різних мовах, оскільки семантичний простір членується у них по-різному. Також вони розпадаються на семантично ще тісніші об'єднання – лексико-семантичні групи, у межах яких виділяють мінімальні семантичні об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії і гіпонімії. Гіпонімічні – це родо-видові відношення, які характеризуються привативною опозицією і включеною дистрибуцією: троянда – квітка, ранок – день. Родове слово називають гіперонімом, видове – гіпонімом. Це найфундаментальніші відношення, які структурують словниковий склад мови. Синтагматичні відношення – це лінійні, конкретні зв'язки слова, його сполучуваність. Якщо парадигматичні відношення можна завати вертикальними, то синтагматичні – горизонтальними. Парадигматика і синтагматика – слова взаємопов'язані і взаємозумовлені. Аналізуючи слово в синтагматичному аспекті, можна визначити його системні зв'язки і місце в парадигмі; вивчаючи парадигматичні відношення слів, можна передбачити їхні потенційні синтагматичні зв'язки: належність слова до певної парадигми визначає можливість його синтагматичних зв'язків. Сама сполучуваність слова, яка, звичайно, пов'язується з синтагматичним аспектом, насправді, є парадигматикою його синтагматичних властивостей. Асоціативно-дериваційні

відношення – це відношення слів по лінії словотворення. Смислових асоціацій і фонетичних зближень. Це зумовлює двосторонні асоціативні зв'язки: 1) з формально близькими словами; 2) зі словами з близьким значенням [68, С. 283–284].

Отже, різне тлумачення поняття лексико-семантичного поля дає підстави для більш детального дослідження даного феномену.

2.2. Лексико-семантичне поле, його поняття, суть

У сучасному мовознавстві семантичне поле визначається як сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, які об'єднані спільністю змісту (деколи також спільністю формальних показників) і відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ.

Семантичне поле є складна функціональна системно-структурна одиниця лексико-семантичного рівня. Елементами семантичного поля є слова, що в плані змісту мають свою особливу семантичну структуру, а в плані виразу виявляються лексемами. Відношення між елементами семантичного поля зумовлені його відмінностями як окремого цілого. Лексичні значення слів (семими) становлять основу відношень у семантичному полі. Взаємозв'язки між елементами семантичного поля виявляються як відношення ідентичності (тотожності) і диференційності (розрізнення або протиставлення). Ці відношення між лексичними значеннями слів здійснюються за допомогою найменших і неподільних лексичних значень (сем). Саме тому останні є основні поняття в аналізі елементів і одиниць лексико-семантичного рівня.

Семантична структура слова парадигматично в плані змісту становить: 1) граматичні значення і категорії; 2) основне лексичне значення (семема), що є поєднанням часткових (диференційних) лексичних значень (сем).

Синтагматично семантична структура слова в плані виразу являє собою зміст слова, який має також і різні додаткові лексичні значення, залежні від контексту й ситуації мовлення.

Часткове лексичне значення не має свого лексичного вияву, тому воно є суто позиційним; його утворюють різні семантичні синтагматичні риси, які не виступають елементами відношень у семантичному полі. Синтагматичні особливості змісту слова виявляються залежно від номінації (називання) об'єктів дійсності. Вони є тими елементами відображення дійсності в мовному сприйманні, які не набули системно-структурних особливостей.

Семантичні диференційні риси (семи) виступають у лексичних значеннях (семемах) як їх семантичні складники. Семантичні диференційні риси є відчленовані відображення дійсності, узагальнення, що постали внаслідок роботи мислення. Візьмімо для прикладу основне лексичне значення слова *дядько*. Елементарними складниками лексичного значення (семемі) цього слова є такі семантичні диференційні риси (семи): 1) «член родини (чоловічого роду)»; 2) «покоління батьків»; 3) «не безпосередній родич у висхідній лінії». З цих трьох сем дві перші є в лексичному значенні (семемі) *батько*, а перша – в семемах *дід*, *прадід*, *син*, *внук*, *правнук* семантичного поля назви рідні (спорідненості).

Лексичне значення (семема) слова являє собою елемент функціональної лексично-семантичної одиниці — семантичного поля, становлячи в ньому точку перетинань семантичних відношень.

Відношення ідентичності і диференційності семантичного поля, що перетинаються в семемах слів, здійснюються за допомогою сем (семантичних диференційних рис). Лише одна сема в лексичному значенні певного слова належить тільки йому, а всі інші семи є в семемах слів семантичного поля.

Лексичне значення слова виникає внаслідок відображення в людській свідомості відчленованої й узагальненої частки дійсності. Від-членування частки дійсності (об'єкта) є завжди узагальненням, що відрізняється від

узагальнень інших часток (об'єктів). Ці відчленування виявляються шляхом встановлення спільного й відмінного між ними за моделлю певного семантичного поля або семантичної опозиції окремої мови (діалекту).

Визначення спільного й відмінного між класами об'єктів дійсності реалізує мислення – за допомогою уявлення і поняття. Саме тому кожне лексичне значення слова має елементи як уявлення, так і поняття. В одних лексичних значеннях переважають елементи уявлення, в інших – поняття (термінологічна лексика). Слово має функцію номінації (узивання), тобто виступає знаком. Слово є особливий знак, якому властивий зміст, що становить відображення дійсності мисленням (образним і понятійним). Відображення дійсності в значенні слова являють собою сприймання мовними засобами окремих рис об'єктів дійсності внаслідок узагальнення. Уявлення відображає окремі риси об'єкта в мовному сприйманні, а поняття – елементи його загальної сутності. Відображення узагальненого об'єкта дійсності лексичним значенням відбувається опосередковано через ті семантичні відношення, що є в мові (діалекті). Семантичні відношення в певному семантичному полі або в окремій семантичній опозиції допомагають виявити в об'єкті його семантичні диференційні риси (семи) – тотожності й диференційності. Особливості певної мови (діалекту), її специфічне виявляються в способах відчленування узагальненого об'єкта дійсності, в семантичній структурі слова, його місці в семантичному полі. Специфічне кожної мови (діалекту) виявляється також і в плані виразу – в лексичних засобах елементів семантичного поля [19, С. 26].

Семантичне поле визначається своїми елементами (простими й складними), диференційними рисами, семемами, а також відношеннями між ними. Елементи семантичного поля виявляються відношеннями ідентичності й диференційності незалежно від позицій, тобто контексту або ситуації мовлення. Відношення між складними елементами в семантичному полі здійснюються за допомогою простих, неподільних елементів, тобто

елементарних семантичних одиниць (семантичних диференційних рис, або сем).

Елементарні одиниці лексично-семантичного рівня, як і взагалі елементарні одиниці інших рівнів, у відношеннях складних одиниць (у цьому разі семем) виконують дві функції – ідентичності й диференційності. Кожна диференційна риса може виконувати в складній семантичній одиниці одночасно дві згадані вище функції. Назва «диференційна риса» підкреслює тільки одну сутність елементарної мовної одиниці.

Візьмімо ще один приклад – семантичне поле назви людей, що навчають. Опорною семою (семантичною диференційною рисою) цього семантичного поля є «людина, що вчить (навчає)». Ця сема виявляється лексемою *вчитель*, яка окреслює межі згаданого семантичного поля в плані виразу. Це семантичне поле має такі семантичні диференційні риси (семи): 1) «людина, що вчить (навчає)»; 2) «освіченість»; 3) «спеціальність»; 4) «дипломованість (наукові звання, ступені)»; 5) «школа (середня, початкова, спеціальна)»; 6) «вища школа». Читачеві буде легко зробити відповідні поєднання згаданих сем у семемі цього семантичного поля, які в плані виразу виявляються лексемами – *вчитель, мовник, фізик, біолог, математик* і т. д., *професор, доцент, асистент, викладач*.

Семи як засоби відношень ідентичності й диференційності семем у семантичному полі є одиниці парадигматичні; вони функціонують незалежно від контексту в широкому розумінні цього слова. Незалежно від контексту — семантичних позицій функціонують у семантичному полі й семемі (основні лексичні значення). Отже, семи й семемі в семантичному полі є інваріантними одиницями. Як зазначалось, основна сема лексичного значення слова є засобом диференціації у відношеннях сем ідентичності семантичної опозиції або семантичного поля. А в змісті слова його основна сема виконує іншу, діаметрально протилежну функцію – відношення ідентичності між семантичними синтагматичними рисами, які перебувають між собою у відношенні диференційності. Отже, основна сема лексичного

значення в семантичній структурі слова виконує дві функції – парадигматично функцію диференційності, а синтагматично в його змісті – ідентичності [19, С. 29].

Часткове лексичне значення є основою варіативності змісту слова. Великою мірою воно залежить і від відображення об'єкта дійсності мовними засобами під час номінації (називання). Усі компоненти семантичної структури слова, крім відтінків лексичного значення (часткового лексичного значення), мають свої засоби вияву в плані виразу. Часткове лексичне значення, як уже згадувалось, не має у плані виразу лексемного вияву, тому воно позиційно залежне і становить синтагматичну сутність. Проте за певних обставин часткове лексичне значення (семантична синтагматична риса) може перетворитися в семантичну диференційну рису (сему).

Зміст слова в плані виразу виявляється не тільки лексемами в певному контексті або ситуації мовлення, а й словосполуками (синтагмами). Наприклад, семема «людина, що навчає в середній школі», яка виявляється лексемою *вчитель*, може бути в семантичній структурі слів, яких синтагматичне значення виявляється синтагмами *учитель мови*, *учитель математики*, *учитель фізики* та ін. Семантичними синтагматичними рисами, що виступають засобом диференціації в цих лексичних змістах, є «навчати мови», «навчати математики», «навчати фізики». Ці семантичні синтагматичні риси перетворюються в семи, коли кожна з них набуває свого лексичного вияву в плані виразу, стає основною в семемі і незалежною від словосполуки (синтагми) та контексту речення, отже, ці семи виступають з лексемами *мовник*, *математик*, *фізик*.

Від постання нових семем відбуваються також зміни в семантичній структурі тих слів, що їх набувають. Так, лексичне значення (семема) лексеми *фізик* набуло внаслідок згаданих семантичних перетворень нову семему: «людина, що навчає фізики в школі».

До семени, що мала лексему *фізик*: «людина, що досліджує загальні властивості й будову матерії (фізичні явища)», додалась нова семема. У такий спосіб слово *фізик* стало полісемантичним (багатозначним).

З викладеного випливає, що семени слова визначаються їх основними семантичними диференційними рисами (семами). Скільки основних сем є в семантичній структурі слова, стільки лексичних значень (семем) воно має.

Лексичне значення слова ніколи не існує (функціює) окремо. Воно завжди пов'язане семантичними відношеннями (ідентичності й диференційності) з лексичним значенням іншого слова або лексичними значеннями кількох (багатьох) слів. Таким чином, лексичне значення певного слова семами ідентичності, спільними з іншим словом (словами), має також інформацію і про останнє. Лексичне значення окремого слова ніколи не буває відокремленим або ізольованим. Семантичні відношення окремого лексичного значення з семемами іншого слова(слів) становлять елементарну функціональну системно-структурну одиницю лексично-семантичного рівня – семантичну опозицію. Відношення ідентичності (тотожності) виявляється семами, що є в складі лексичних значень (семем) слів – носіїв певної семантичної опозиції. Відношення диференційності зумовлюється лише двома семами (семантичними диференційними рисами), що є основними в семемах слів – носіїв семантичної опозиції. Відношення тотожності семем певної семантичної опозиції виявляє спільне, що є між ними, й одночасно специфічне того семантичного поля, де функціонує певна семантична опозиція. Спільне між семемами семантичної опозиції є виявом вищої за неї функційної системно-структурної одиниці – семантичного поля.

Семи ідентичності семантичної опозиції виявляють відношення ідентичності семантичного поля, а семи диференційності виступають основними семами в семемах його слів і визначають відношення диференційності. Семантична опозиція є елементарною одиницею семантичного поля, тобто являє собою мінімальне семантичне поле, отже, є системно-структурною семантичною одиницею [19, С. 30].

Семи не є безпосередніми ознаками реалій (класів об'єктів), а становлять певні узагальнення, відображення мовними засобами окремих особливостей цих реалій. Ці відображення залежать від лексичних значень слів, що функціонують, від семантичних опозицій і семантичних полів. На окремих точках перетинання семантичних відношень семантичного поля, тобто в його семемах (основних лексичних значеннях), через певні обставини семи починають зближуватися. Слова з подібними семами набувають здатності взаємозамінюватися при номінації. Постає явище синонімії і утворюються синонімічні ряди. Синонімія може виникнути і внаслідок переплітання та накладання семантичних полів (зокрема їх периферії). Тоді постають умови, коли зміст окремих слів виявиться такий, що одне слово можна замінити іншим.

Семантичне поле має свій центр і периферію. Центр семантичного поля характеризується більшою густиною семантичних відношень за допомогою сем лексичних значень слів, а периферія – меншою кількістю цих відношень. На периферії семантичного поля виявляються накладання семантичних відношень інших семантичних полів. Слова на периферії семантичного поля мають лексичні значення, семи яких тільки часткою належать до нього, інші ж семи – до сусідніх семантичних полів. У центрі семантичного поля дуже виразно виявляються ланцюгові зв'язки між семами, тобто виступають багаточленні семантичні опозиції. У семантичному полі, що має кілька сфер (мікрополів), одна з його сфер (мікрополе) є його центром. На периферії цього семантичного поля виступає менший семантичний зв'язок з центром, ніж в окремих його сферах (мікрополях). Кожна сфера (мікрополе) в семантичному полі являє собою по суті багаточленну семантичну опозицію. Периферія семантичного поля має семантичні опозиції, що їх окремі семи ідентичності належать до інших семантичних полів.

Семантичне поле характеризується такими основними властивостями:

1) наявністю семантичних відношень (кореляцій) між складовими його словами;

2) системним характером цих відношень;

3) взаємозалежністю та взаємообумовленістю лексичних одиниць;

4) відносною автономністю поля;

5) безперервністю позначення його смислового простору;

6) взаємозв'язком семантичних полів у межах всієї лексичної системи .

Розглядаючи семантичне поле, варто зупинитись на його структурі. У структурі семантичного поля можна виділити такі частини:

1) ядро поля, що представлене родовою семою – компонентом, навколо якого розгортається поле. Оскільки ядро є лексичним вираженням смислів, або семантичних ознак, воно може замінити кожен із членів парадигми, будучи представником усієї парадигми;

2) центр поля складається з одиниць, які мають інтегральне, загальне з ядром і між собою, значення;

3) периферія поля складається з одиниць, що є найвіддаленішими за своїм значенням від ядра. Вони деталізують та конкретизують основне значення поля. Зазвичай периферійні елементи перебувають у зв'язку з іншими семантичними полями, утворюючи при цьому лексико-семантичну цілісність мовної системи;

4) фрагменти поля є вертикальною ядерною і центр-периферійною структурою, яка за своєю семантикою утворює окрему гіперо-гіпонімічну структуру однотипного/різностипного складу.

Семантичні поля, являючи собою семантичні взаємозв'язки між семами слів, проникають одне в одне, взаємно накладаються. У такий спосіб постає семантична безперервність певної мови, що є виявом її загального семантичного простору. Семантичні поля взаємно пов'язуються і через лексичні групи, кожна з яких має спільний корінь. Монокореневі лексичні групи виникають засобами словотвору навколо лексем (слів), що їх семема є точками перетинань відношень ідентичності й диференційності

семантичного поля. Є два види монокореневих лексичних груп: 1) належні до однієї частини мови, 2) належні до різних частин мови. Спільним для кожної з цих груп у плані виразу є наявність одного кореня, а відношення диференційності виявляються словотвірними афіксами. В однокоренових лексичних групах різних частин мови відношення диференційності в плані виразу посилюються відмінностями афіксів, що належать до різних частин мови. Крім того, відношення диференційності в однокоренових лексичних групах у плані змісту здійснюються граматичними значеннями і категоріями. Відношення семантичної ідентичності в цих лексичних групах виявляється здебільшого в їх центрі, тобто між словами, які ще не втратили семантичного зв'язку з опорною лексемою (гніздовим словом). Ці відношення виступають не стільки через семи ідентичності, скільки залежно від спорідненості, близькості їх сем до сем, що належать до лексичного значення гніздового слова.

Наприклад, слова з коренем *-воз-* (з семантичного поля назви возів). Слово з коренем *-воз-*, а саме *-віз-* має опорну семему і лексему, що в плані змісту і в плані виразу окреслюють межі семантичного поля назви возів. Через корінь *-воз-* це поле пов'язане із семантичним полем возити від дієслова. Такі зв'язки між семантичними полями виявляють семантичний простір мови.

Не можна змішувати семантичні поля з тематичними лексичними групами. Будь-яке семантичне поле входить до складу певного тематичного об'єднання слів (тематичної лексичної групи) і становить її складову. Тематична лексична група свідчить про обсяг і особливості певного кола реалій або понять, тобто про різні відмінності позамовної дійсності [19, С. 31–32].

Отже, лексико-семантична система (структура) мови має колосальну кількість елементів і різних функційних одиниць та поєднань. Велика кількість у мові і семантичних полів.

РОЗДІЛ III. ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ «УКРАЇНА» ТА «УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ»

3.1. Лексико-семантичне поле «Україна»

Для встановлення тотожності лексичних одиниць і їх класів використовують дистрибутивний і трансформаційний методи. Об'єктом дослідження є семантична категорія елементарної одиниці змісту і їх комбінація. Саме наявність спільних елементарних одиниць змісту, які входять у значення кожного слова певної групи, об'єднують цю групу слів в одне семантичне поле на основі спорідненості або на основі віднесеності до одного класу логічних понять. На цьому рівні абстракції смислові зв'язки між словами одного семантичного поля визначається асоціативними зв'язками між позначуванним. Звідси стає зрозумілим, що лексико-семантичне поле «Україна» вичленувалося, з урахуванням вказаних принципів (за принципом асоціативних зв'язків, на основі психолінгвістичного і семасіологічного критеріїв, які вимагають спільності сем).

Своєрідність лексико-семантичного поля «Україна» виявляється у тому, що воно охоплює лексеми з різними як граматичними, так і лексичними характеристиками. У це поле входять слова різних лексико-граматичних розрядів з різним ступенем продуктивності. Особливе місце займають іменники та прикметники, які в силу своєї специфіки виражають додаткові відтінки, експресію, яка включає «чотири класи експресивних одиниць: 1) експресиви з узуальними первинними значеннями; 2) експресиви з узуальними похідними значеннями; 3) експресиви з okazіональними (контекстуальними) значеннями; 4) слова зі стилістично зумовленим експресивним забарвленням» [4, С. 10], і утворюють явище метафоризації як індивідуально-авторської особливості публіцистичному стилю Є. Гуцала.

Своєрідність лексико-семантичного поля полягає ще й у тому, що воно пов'язане з народом, нацією, тому охоплює слова-характеристики людей з точки зору їх дій, вчинків, почуттів.

Україна – це територія уздовж меж держави, біля її краю; це територія, яку населяють українці. Українці – це нація, основне населення України [7, С. 1291–1292]. Це пряме значення слова реалізується в художньо-словесних деталях та в індивідуально-авторських асоціативних зв'язках назви з тематично близькими словами-поняттями, які мають відтворити конкретно відчутний образ поняття «Україна».

Лексико-семантичне поле «Україна» є найбільш структурно розгалуженим. Це зумовлюється насамперед полісемантичною внутрішньою структурою лексеми Україна: це *Київ*, *державна мова* і власне *країна*. Україна у творчій уяві письменника асоціюється з *державною політикою*, *державними діячами*, *країнами-сусідами*, національними *скарбами* та *пам'ятками* архітектури. Отже, можна окреслити такі асоціативно-семантичні групи лексеми Україна: столиця країни, мова, державна політика, уряд, політичні особи, національні скарби.

Стиль Є. Гуцала тяжіє до ускладненої метафоричної мови, якою послуговується автор. Епічність поєднується з розгорнутими, ускладненими метафорами, семантичними стрижнем яких виступають зіставлення, ототожнення людиною – її характерними діями, станом. Метафоричні контексти розширюють значення лексеми Україна, виводить її у сферу слів-символів. Наприклад:

- **мова:** *«І коли у вересні 1994 року на засіданні Верховної Ради України оприлюднено депутатський запит 152-х нардепів – хай нарешті президент Л. Кучма здійснить свою передвиборну обіцянку надати російській мові статус нарівні з державною мовою українською, себто запровадити в Україні дві державні мови, — то чітко бачиш цю моторошну картину, як ці 152-х «у халатах і медалях» в ординському шалі й*

ординському захваті підносять цей смертельний меч на українську мову, і на суверенність України, і на нас із вами» (Є. Гуцало, С. 49-50).

- **країни-сусіди:** *«Ох, ця відома міра справедливості, логіки й правди Петра І, скажімо, стосовно України, особливо ця відома міра справедливості, логіки й правди прикладається до всіх процитованих безпардонних міркувань, до цього розгулу буслаєвищини, до оцього: «ведь ему нужна была хотя бы какая-нибудь война и где бы то ни было, чтобы приложить к делу свою молодую армию». Та ще оце: «расширение пределов страны за счет своих соседей». А хіба в сусідів – не така сама рідна для них країна, не така сама рідна для них земля?»* (Є. Гуцало, С. 95).

Вдається письменник і до використання порівняння, фразеологізмів, метафорами при змалюванні образу України у такій семантичній групі, як **державна політика, уряд, політичні особи:** *«І коли нині від деяких українських політиків чи державців чуєш, як вони просяться самі в цей «євразійський простір», то хочеться вигукнути: схаменіться, хлопці, чи ви чемериці об'їлися?»* [Є. Гуцало, С. 38]; *«І єпископ Григорій викриває та звинувачує з традиційним – з часів сивих по нинішні часи – пафосом, який і в даному разі так і хочеться порівняти з біблійним бісером. Актуальне повчання – як для Росії Єльцина, так і для України Кучми»* (Є. Гуцало, С. 81); *«Лишень послухайте, як сьогодні в Державній Думі чи в Верховній Раді України дебатується в різних аспектах проблема волі, скажімо, — давати чи не давати своєму народові право вільного економічного існування, а чи й далі тримати, як бидло, в державно-соціалістичному ярмі, самим собі присвоївши роль наглядача-визискувача»* (Є. Гуцало, С. 159).

Також ця семантична група лексико-семантичного поля позначена негативною експресивною лексикою із розгорнутими метафорами: *«Історичні джерела свідчать. 1555 року прийнято «Приговор о разбойном деле». Це щось схоже на указ Президента Росії Б. Єльцина про боротьбу з організованою злочинністю й корупцією, і схоже не ще один – Президента України Л. Кучми про таку саму боротьбу, з такими самими злочинністю*

та корупцією. (Повірте, це абсолютно мимовільна трансісторична аналогія-тріада: Іван Васильович – Борис Миколайович – Леонід Данилович). Чи в XVI столітті діяв закон Івана Васильовича? Еге ж, діяв так, як тепер діють укази Бориса Миколайовича та Леоніда Даниловича. Так звані **губні старости** відмовилися навіть цілувати Хрест, щоб присягнути на вірність закону і приступити до діла. За демонстративну бездіяльність їх саджали до в'язниць. Здавалося, після ув'язнення їх годилося б **гнати втришия з губних старост, проте ж не гнали, – вони й далі повинні були боротися з розбійниками, – й боролися**. Чи не знайома картина? Чи й не такі самі сьогочасні наші «губні старости», ото хіба що їх за їхню бездіяльність до в'язниць не саджають... Та й не посадять вони самі себе до в'язниць... Та й не хоче **система сама себе зловити за загребущу руку, бо та загребуща рука і є система**» (Є. Гуцало, С. 20); «Чи не нагадує це й наші часи, коли високого казнокрада беруть під варту, ведуть слідство – й злодія випускають на волю за недостатністю доказів, бо **спрацьовує кругова порука скорумпованого клану**, але ж начебто й досягнуто певного ефекту в очах суспільства: **Боротьба ведеться!**» (Є. Гуцало, С. 164).

Будь-яка метафора, як експресивний засіб, становить складне породження лінгвального і образного мислення, що спирається на асоціації за аналогією та на різні конотативні відтінки значення.

Столиця країни: «Можє, буде зроблено Борисом Миколайовичем бодай якийсь пропагандистський жест на адресу Києва – як ото вчинив колись Іван Васильович на адресу Новгород» (Є. Гуцало, С. 21);

«Відомо, що син Юрія Долгорукого суздальський князь Андрій Боголюбський 8 березня 1169 року **сплюндрував Київ**, вирізаючи до ноги навіть малих дітей. За тисячолітніми таки традиціями – бо як і коли без них у тисячолітній імперії? – **«матерь городов русских» нещадно поруйновано й люто пограбовано**» (Є. Гуцало, С. 21).

Національні скарби, історичні пам'ятки позначено явищем метафоризації, а саме персоніфікацією: «Тут, мимоволі, звичайно,

напрошується: а коли ж буде повернуто в Україну ті релігійні, мистецькі та інші цінності, які Росія на нашій землі грабувала віками, і які є такі нашою національною гордістю, а не великоросійською національною, котра – себто великоросійська національна гордість – звикла житися українською національною гордістю як своєю власною?» (Є. Гуцало, С. 21); «Ось який нинішній суд, який суд і відродженої Росії, однаковісінський, і вона, як бачимо, не уявляє свого відродження без мозаїк нашого Михайлівського Золотоверхого собору, ні без інших історичних наших скарбів, бо повернути все це на Україну значить не відродитися, значить капітулювати перед Україною, чужі реліквії – це вже «исконно» російські реліквії...» (Є. Гуцало, С. 102).

Розгляд поданого вище матеріалу свідчить про широке й різноманітне використання семем на позначення лексико-семантичного поля «Україна», що дозволяє автору в кожному конкретному випадку відібрати такі слова, які найбільше відповідають певному фразовому оточенню, як з боку семантики, так і в стилістичному плані.

2.4. Лексико-семантичне поле «українська ментальність»

З часів В. фон Гумбольдта відомо, що мова впливає на світосприймання людини, на її мислення, що вона – це ніби призма, крізь яку люди дивляться на світ. Було би помилкою вважати, що весь цей чужий словесний бруд, який заповнив побутове мовлення, не залишає тривалих слідів у душах людей, не проникає в їхню підсвідомість, не викликає змін у менталітеті та не відбивається на свідомості.

Відродження мови, її вільний, не деформований чужим силовим полем, не спотворений політикою держави іншого народу розвиток сприятиме оновленню ментальності та національного характеру народу, зміцненню позитивних і, відповідно, послабленню негативних сторін його душі, звільненню її від рецидивів колоніальної залежності та етноциду [37]

«Ментальність» («менталітет») у наші дні належить до найбільш інтенсивно й широко вживаних науково-публіцистичних термінів, і це є причиною деякої розмитості його семантики. Здебільшого під ментальністю розуміють глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприймання, світобачення, орієнтація і поведінка людини (спільноти) в реальності. Іншими словами, ментальність обумовлює, визначає особливості душі, серця і розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу і що значною мірою робить людей українцями [47, С. 198].

Кожен народ у процесі свого історичного буття виробив особливий менталітет, тобто своєрідний спосіб усвідомлення й ставлення до світу, який задається мовою, традиціями, вихованням, релігійними уявленнями тощо, тобто усією суспільною практикою людей. До менталітету належать звички, прагнення, символіка, традиції, інтуїтивне несвідоме, що існують на рівні несвідомих психічних процесів. Ментальність – це питомі риси української нації та людини. Поняття «ментальність» у науковий обіг увійшло з 1958 р. завдяки двом французьким дослідникам Ж. Люб'є і Р. Мандру. Через цю категорію ми можемо аналізувати психічний склад людей у соціальному, політичному чи етнічному контексті [37].

Менталітет – поняття, яке важко збагнути. Воно майже не піддається раціональному тлумаченню. Це не загальноприйняті правила й звичаї, не традиції, не мова, не світогляд. Це щось таке, що відчувається, але не усвідомлюється. Однак включає в себе й загальноприйняті правила й звичаї, й традиції, й мову, й світогляд. Це також надбання окремої людини. Носієм української ментальності є будь-яка людина, яка виросла в Україні або прожила на її території хоча б кілька десятків років. Незалежно від того, якою мовою вона спілкується, така людина несвідомо увібрала енергетику корінного народу, особливості його світогляду, цінності. Олександр Стражний також зазначає: «Кожен може обрати собі Бога. Кожен може

обрати собі національність. Навіть історію. Однак ніхто не може обрати собі менталітет» [57, С. 8–9].

Цікавим є трактування ментально-характерологічних особливостей народів на рівні побутової свідомості – у системах стереотипів, оцінок і самооцінок, які зафіксовані в анекдотах, прислів'ях, етнопедагогічних формулах, казках та інших жанрах фольклору. Оцінки і характеристики етносів доволі часто, якщо не завжди, не збігаються з самооцінками і самохарактеристиками, а крім того, вони не завжди однакові у різних народів щодо певного якогось етносу.

Національна ментальність виявляється і в науковому пізнанні реальності, у її філософському осмисленні. Поглиблення національних проблем, пробудження народів до політичного життя мало наслідком інтенсифікацію досліджень духу і душі народів, намагання в такий спосіб з'ясувати причини їхньої історичної долі.

Сьогоднішній аналіз історико-культурних та геополітичних умов формування українського менталітету свідчить про ряд відхилень, що сформувались у наших характерах під впливом різних чинників. Українці позбавлені власної гідності, байдужі до національних цінностей і бідні на національні почуття. Ці відхилення є своєрідною реакцією на той національний гніт і те зазіхання на наше національне «я», яке пережив український народ упродовж багатьох століть. Дитинство українського етносу, мабуть, було «раєм» у цьому райському куточку землі. Може, тому, непристосовані до суворих, жорстоких взаємин дорослих народів (війни, насильство, агресія, підступність тощо), ми й мали таку невдячну історію. Звідси постійна українська ... емотивність вдачі... а також ліризм, поетичність світосприймання і вислову, а разом з тим – квієтизм, те від дійсності, соціальна пасивність, байдужість. Подорожуючі іноземні гості неодноразово відзначали привітність, щирість і гостинність українців. Характеру українця властиве всепрощення, непам'ятання зла. Романтичне

сприйняття світу, мрійливість, бажання видавати уявне за здійснене – риси нашого менталітету [37]

Коли йдеться про наші негативні ментально-характерологічні риси, то переважно беруться до уваги «жіночість» української психіки, її «горизонтальність» (з індивідуальним цілепокладанням і невмінням утворювати великі спільноти на засадах високої і віддаленої мети), надмірна емоційність, серцецентричність, споглядальність, рефлексивність, втеча від життя «в душу і долю», комплекс потреби в допомозі, пасивність, реагування на виклики життя не чинною поставою, а плачем і словом, відчуття національної меншовартості, примирення з тим, що шкодить спільноті, недостатня національна солідарність, непошана до своєї влади [47, С.199–201].

Що ж до позитиву української ментальності і національного характеру, то його арсенал не менш багатий, ніж арсенал «негативу». Це – почуття рівності, моральність (зокрема, пошана до жінки), толерантність, єдність з природою і землею, працьовитість, захисна войовничість, героїзм, жадоба волі, душевне багатство (ліризм, ніжність), реалістичність мислення, глибинне осягнення буття, чесність, релігійність [47, С. 202]. Слабкі й негативні сторони українського менталітету дуже вправно і ефективно використовувала більшовицька імперія [47, С. 204]. У подоланні синдрому прищепленої безпорадності та інших генетично не властивих українцям, але прищеплених їм негативних властивостей, у відродженні національних вартостей величезне значення має плекання гідності, й самоповаги — як особистої, так і національної. Національна гідність і самоповага — це атрибути національної свідомості, тобто осмисленого, «когнітивного» ставлення до себе, до свого народу, своєї держави, історії, культури, мови. Це перманентне зусилля пізнавати ці феномени, пізнавати інших, аби зрозуміти суть і сенс перебування свого і своєї спільноти на світі, аби знати справжні вартості та вміти відрізняти, їх від фіктивних і фальшивих [47, С. 209].

Отже, у ментальності будь-якої людини, тим більше в менталітеті цілої нації, діаметрально протилежні якості присутні неминуче. Оцінювати їх за шкалою «добре-погано» безглуздо.

Олександр Стражний виділяє такі позитивні і негативні риси української ментальності, як: сміливість, волелюбність, демократичність, духовність, обдарованість, миролюбство, обдарованість, сердечність, щирість, працьовитість, кмітливість, хитрість, оптимізм, життєрадісність, повага до родини; провінційність, занижена самооцінка, недбалість, скупість, жадібність, неповага до себе і до інших, анархічність, слабка допитливість, зневага до здоров'я [57, С. 365–366].

Найадекватнішим засобом самопізнання народу є його рідна мова, тому що в ній найповніше відображені й зафіксовані всі тонкощі його світосприйняття, його буття, його історичний шлях, його ментальність і характер.

Горизонтальність – вертикальність психіки виявляється не лише у самій мові, а й у ставленні до неї, що помітно в мовленнєвій поведінці [47, С. 213].

Крім прикмет української мови, пов'язаних із «горизонтальністю» української ментальності, багато що можна сказати про емоційність та споріднені з нею інші ознаки української душі. Тут найбільше кидається у вічі багатство словотвірних елементів для вираження демінутивності (здрібнілості), пестливості, ніжності, які поєднуються не тільки з іменниками та прикметниками, а й з дієсловами [47, С. 216].

Якщо говорити про ментально-характерологічні риси українців, то необхідно відокремити те, що є питомо українським, від того, що є привнесеним, засвоєним від панівного народу (чи народів), що прищеплено. Я. Радевич-Винницький зазначає: «Існують різні канали впливу на підневільний народ: політичний, економічний, демографічний, ідеологічний (церковно-релігійний), адміністративний. Не варто доводити, що в усіх цих каналах «задіяна» мова панівного народу, яка поступово

витісняє з усіх цих сфер мову народу підневільного. Насаджувана мова виявляє вплив на підневільний народ не тільки як засіб передавання позамовного змісту, тобто політичної, економічної, технічної, військової інформації, але й своїми суто лінгвальними категоріями, своєю специфікою як мови, в якій закріплена чужа ментальність, чужий національний характер, особливостями свого вживання, тобто мовленням [47, С. 219].

Тому гірким було пробудження. З часом приходило розчарування, яке вело за собою байдужість, пасивність, безпорадність. Сміливість і відчайдушна хоробрість українських лицарів-чоловіків завжди вражала іноземців. Зневага до смерті, вірність Вітчизні виховувалися змалечку. Саме тому захисник, воїн, шалений, нестримний і авантюрний, що п'яніє від парубоцького запалу, здатний на афективні, нерозсудливі і героїчні вчинки став об'єктом уславлення в багатьох думах та історичних піснях. Водночас українцям властиві такі позитивні риси, як працелюбність, гостинність, оптимізм [37].

Перш ніж вести мову про лексико-семантичне поле «українська ментальність», необхідно уточнити саме поняття «ментальність». Так, Великому тлумачному словнику сучасної української мови відшукуємо таке визначення: «Менталітет – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних особливостей народу, соціальної групи або індивіда, що проявляються в культурі, мові, поведінці; ментальність, в свою чергу, - це інтелект, розумові здібності; психіка, психічний склад», а «український – це прикметник до українці та Україна» [7, С. 518, 1292].

Менталітет / ментальність є предметом дослідження великої кількості гуманітарних дисциплін: філософії, психології, культурології, соціології. Сучасна лінгвістика також звернулася до вивчення цього феномену завдяки таким своїм напрямам, як лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика.

Вивченням менталітету / ментальності українського народу займалася та займається велика кількість дослідників у різних наукових напрямках:

М. Грушевський, Я. Радевич-Винницький, О. Рудакевич, В. Русанівський, О. Селіванова, О. Стражний.

О. Рудакевич, досліджуючи специфічний спосіб мислення будь-якого народу, зазначає: «Ментальність долає історичні епохи, зберігає код нації. Вона не може змінитися протягом життя одного або кількох поколінь» [51, С. 26].

Беззаперечним джерелом пізнання ментальності народу є його мова. В. Русанівський, який намагався довести нерозривність мови та ментальності нації. Зазначав у своїй праці: «...мова засвідчує в ментальності народу значно більше того, що його єднає, а не те, що ділить його на субетнічні групи» [53, С. 12]. На важливості мови у дослідженні ментальності наголошує і Н. Железняк: «Саме мова найповніше і найяскравіше засвідчує національну специфіку і змістову своєрідність культури, зокрема, в ракурсі бачення української ментальності як складової національної культури» [18, С. 18].

Проаналізувавши певну кількість праць, присвячених українській ментальності, варто відзначити, що визначення власної ментальної ідентичності сьогодні є дуже важливим питанням і потребує глибокого дослідження. Шляхом інтерпретації публіцистичних статей Є. Гуцала було виокремлено значну кількість рис ментальності як позитивних, так і негативних. Деякі з цих рис переважно мають на своє позначення фрагмент тексту із експресивною лексикою, метафорами, персоніфікацією, фразеологізмами, яким, зазвичай, насичені публіцистичні тексти, а також надibuємо вкраплення сталих висловів на російській мові. Статті яскраво відображають природні риси людського характеру саме завдяки своїй максимальній наближеності до буденного людського життя. Проаналізувавши класифікацію О. Стражного та Я. Радевича-Винницького, виділяємо свою власну ієрархію рис української ментальності.

Позитивні та негативні риси української ментальності, які утворюють лексико-семантичне поле «українська ментальність» замальовуються за допомогою експресивної лексики із розгорнутими метафорами, внутрішня

структура якої містить семи підвищеної інтенсивності. Наприклад, найбільш виразною рисою є відчуття **рабської психології**: *«А як же ми, силоміць прив'язані до колісниці імператорського народу? Чому й ми разом з ним приречені бути «исключением среди народов», бо ж не можемо вибудувати свою долю відповідно до свого менталітету, а повинні мавпувати долю імперського народу? І через свою оцю фатальну прив'язаність до безглуздої чужої колісниці хочеться у нестямі лементувати: а де наш день, коли ми знайдемо себе серед людей, і хто перелічить усі оті біди, які ми звдаємо біди до звершення наших долі?»* (Є. Гуцало, С. 31).

Або:

«Саме Росії, а відтак уже й російськомовного населення в Україні; бачимо, як нині в нас так само, як і в Туркестані, продовжують невпинно мордувати нас, українців, «одной из величайших государственных задач России», а наші деякі українські «туземці», в тому числі і в особах нардепів, і не тільки за халати й медалі, а із щирого свого холуйства й продажництва допомагають у здійсненні «одной из величайших государственных задач России» (Є. Гуцало, С. 48).

Оцінні характеристики, що входять до інтенсіоналу поля центрального образу, поглиблюються та підсилюються за рахунок слів, які передають у цій ситуації внутрішній стан автора.

Наприклад: *«І як то ведеться в цій самій «безодні», ми добре знаємо, і, звичайно ж, не хотіли б знати, нам і своїх проваль у своєму менталітеті вистачає, самі собі ради не дамо, а тут іще оці чужі постійно діючі вакууми у стосунках між етносами [...], а тут іще чужі космічні чорні діри, що зі смертельною невідворотністю затягують споконвічно витворений лад нашої душі!...»* (Є. Гуцало, С. 70);

«Дикий розгул деспотії – і водночас весь народ на дибі рабства, на цій дибі рабства конає все і, не забуваймо, конають «і мертві, і живі, і ненароджені земляки мої», себто конали в минулому й ми з вами, наша

свобода, й наша нинішня суверенна Україна теж конала в страшних муках, тому-то їй Україні-мучениці, тому-то нам, народу-страднику, так нелегко сьогодні сходити з диби, позбуватися психології рабської диби, вона ж впилася в кров і плоть усіх поколінь, визначивши наші мрії та надії таки за мертвотним образом диби. Немає в нас біблійної Сінайської пустелі, та й проводирів таких немає, як Мойсей, а є Сінайська пустеля нашої історії та нашого буття і надто реальна недоброї пам'яті комуно-соціалістична піфія, або ж – Янус на два лики – Симоненка та Мороза, які зі шкури вилузуються, щоб знову вести Україну в єгипетську неволю імпер-комунізму. Коли навчимося не по-рабськи мислити про демократю та ринок, про незалежність? Коли ми навчимося мислити, як вільні люди, а чи дух наш розтерзаний так і не захоче зійти з диби. Призвичаївшись до її висоти як до висоти піднебесної?» (Є. Гуцало, С. 168).

Також у текстах статей вказується на таку рису як, **непослідовність, прагнення «служити двом панам»**: *«І хоч би які Розбійні прикази існували в часи царя Івана IV, до нього чи після нього, хоч би які інституції, закони й укази існували тепер у часи Єльцина чи Президента Кучми (а в такий злодійський спосіб чужий менталітет утверджує свої історичні традиції та денно й нічно підживлюється на території нашого українського менталітету, якому теж не відмовиш у своїй небаченій специфіці, бо ж наша рідна специфіка завжди дозволяла й дозволяє розгул отієї першої специфіки), та бачимо, як оті Розбійні прикази спрацьовували й спрацьовують, ніяк вони не спрацьовують, бо й вони є необхідна складова невмирущого менталітету, і вертєнно-ярмаркове колесо крутиться, а білка в колесі біжить» (Є. Гуцало, С. 26).*

Жадібність передається за допомогою експресивної лексики та okazіоналізмів *«А «аркодужну» споруду в Києві над Дніпром виготовлено, мабуть, з вареної ковбаси за 2.20, і як це досі ніхто не здогадався і не роздер на шматки, бо ж іще Шевченком сказано – за шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, то віддасте...» (Є. Гуцало, С. 149).*

Україна – держава провінційна. Те, що вона знаходиться «в серці Європи», нічого не змінює, оскільки провінційність – поняття аж ніяк не географічне. Негативні наслідки для України від політики, яку вела Москва XVI–XX століттях, загальновідомі. Але головне – це втрата Україною розуміння власної унікальності, значущості для світу. Це й приречло її на провінційне існування, на «хуторянську» типологію розвитку. Дотепер в Україні не існує вищої національної ідеї, прагнення до чогось більшого, ніж матеріальний добробут. Саме носії подібного світовідчуття й створило суспільство, «заиклене» на самому собі, позбавлене глобалізму. Якщо в когось із українських політиків, міністрів або діячів культури запитати, що він думає не про насувні проблеми, а про майбутнє східнохристиянської цивілізації або всього людства, він може не второпати, що ви від нього хочете [57, С. 329–330]. Тому такі риси, як **провінційність, другосортність** виражено за допомогою фразеологічних зворотів, персоніфікацією, а також метафорами та стилістичними засобами словотвору.

Наприклад: *«На жаль, процес колонізації не завершився й сьогодні, ми є його свідками, неспроста ж у російській військовій доктрині, сповідуваній президентом Б. Єльциним, говориться про споконвічні **інтереси Росії, які поширюються на всю територію Радянського Союзу, отже, і на Україну, тобто всіма знана казочка про білого бичка – це і є національний гімн «старшого брата»** (Є. Гуцало, С. 58); «...а вже коли таджики Афганістану й таджики Таджикистану, колись розмежовані Росією, тепер прагнуть національного возз'єднання, і, здавалось б, у зв'язку з цією несущою історичною необхідністю **треба б нести «лінію» назад, то Росія починає там, на річці П'яндж, захищати кордони СНД, тобто, вважайте, й кордони України в складі СНД, хоч чомусь Україна там свої кордони в складі СНД захищати не хоче: Росія («О твердокаменная грудь!») стоїть за всіх, хоч оці всі й не просять»** (Є. Гуцало, С. 113).*

Письменник використовує і словотвірні засоби для надання викладові гумористичного, іронічного, сатиричного спрямування. Стилiстичні

можливості словотвору виявляються, насамперед, за допомогою афіксів. А саме: суфіксів, префіксів.

Наприклад: «*Росія **захланно** й **брутально** грабувала художні цінності в Україні*» (Є. Гуцало, С. 102).

Або: «*А про специфічну золотоординську політику Кремля щодо Західної України, себто Галицько-Волинської Русі, й говорити не доводиться. Так само як не станемо говорити й про всілякі «добровільні входування» інших народів до складу Росії, бо як то гарантувався їм вихід зі складу Росії і суверенні права кожного народу, бачимо сьогодні на **численних кривавих подіях***» (Є. Гуцало, С. 156); «*Історія розширення імперії – це густо пролита кров підкорінних народів, це уярмлена їхня воля, розтоптана державність, спалюжені традиції, закута в ланцюги національна гідність*» (Є. Гуцало, С. 130).

Крім негативних рис, наводимо і позитивні риси українського менталітету. **Хоробрість** відображається явищем метафоризації: «*Мабуть, що так, і колись принесені з Київської Русі в Новгород **традиції** народовладдя мали бути неминуче знищені, вони були активно чужі й ворожі по-азіатськи тиранічній Москві, - і в суті довготривалої агресії Москви щодо Новгорода я набираюсь відваги читати і розшифровувати все подальше й теперішнє протистояння Москви Україні, чий дух також був і є активно чужий і ворожий духові «білокам'яної»*» (Є. Гуцало, С. 24).

Наступні риси **живучість, витривалість, оптимізм**: «*Не хочеться малювати картини наших переселенських бід, які з року в рік не тільки слабнуть, а й ширяться та ростуть. Великий же повинен бути цей невмираючий інстинкт самозбереження, велика ж його живучість у народі, великі й причини, які піднімають його до такої напруги, що наш народ, загалом тверезомислячий і практичний, доходить до очумілого стану і бреде-марить навіч про якісь кисільні береги і білу Арапію*» (Є. Гуцало, С. 61). Організовуючим елементом частини тексту є

персоніфікація, яка в розгорнутій метафорі стає стрижневим елементом динамічного сюжету.

Інші риси - **покірність, терпеливість**.: *«До речі, комуністичні ідеї і досі міцні в Росії, вони – в менталітеті, в усякому разі – на нинішній день. Як і не зовсім підупали на Україні, де б, здавалося, не в менталітеті, тримаються силою колоніального ярма, але ж, подивіться, як затято не хоче «поступатися принципами» генсек Симоненко, як не «поступається принципами» й генсек Мороз, - таке вже їм рідне комуністичне багно, що вони топлять й топлять народ у цьому комуністичному багні, переконуючи, що народові страх як хочеться потонути у цьому багні, - ось тільки народ усе-таки не тоне... й скільки разів з такою шизофренічною зацикленістю можна проводити ці псевдо соціальні вівісекції над людьми?»* (Є. Гуцало, С. 147).

Отже, під час аналізу лексико-семантичного поля «українська ментальність» у публіцистичних статтях Є. Гуцала увага приділялася варіативності мовних засобів вираження. Найбільш уживаними є експресивна лексика насичена розгорнутими метафорами.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні дається теоретичне обґрунтування важливості й необхідності вивчення індивідуально-авторських особливостей публіцистичних текстів, які належать до власне публіцистичного підстилю. Це є одним із надійних джерел збагачення української літературної мови, фіксації мовних явищ, вивчення індивідуального стилю письменника.

Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ переконливо доводить, що кожна людина відчуває навколишній світ через призму індивідуального світосприймання, у поєднанні з особливостями внутрішнього психічного стану, життєвих настанов тощо. Художній текст є специфічним філологічним засобом осмислення буття. Об'єктивна реальність світобудови перебуває в основі відтвореної автором реальності і втілюється в усій його мовній палітрі.

Публіцистика є ніби проміжною сферою художнього, ділового і наукового спілкування, вона синтезує в собі частину функцій, мовних ознак та засобів художнього, ділового, наукового стилів. Публіцистичний стиль розвивався при художньому, його історія та основні джерела пов'язані з історією художньої літератури, науки, української преси.

Україна переживає час, коли письменницька публіцистика вийшла на авансцену літературного життя. І зрозуміло чому: на прикладі кращих її здобутків кожен не з теорії, а із життєвої практики може переконувати, що це жанр оперативно влучних можливостей.

Починаючи з 60-х років, усе наполегливіше пробивалася публіцистика до повноти своєї значущості і правдивості й на власних національних теренах. Для чіткішого окреслення явища, про яке йдеться, назвімо такі уже хрестоматійні зразки письменницького слова останніх десятиріч, як «Феномен доби» В. Стуса, «Криниці моралі та духовна посуха» Б. Олійника, «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» Л. Костенко,

«Ментальність орди» Є. Гуцала, «Що ж ми за народ?» В. Яворівського, «Український шлях» П. Загребельного тощо.

Власне публіцистичний стиль досліджували О. Зарецький, О. Скрипник, Л. Мацько, О. Пономарів, Г. Онкович, Л. Туровська, В. Чабаненко, Н. Бойко, С. Караванський, а саме: визначення стилю, лексичних одиниць, okazіоналізмів, вживання термінів, неологізмів, експресивних назв.

Лексико-семантичне поле тлумачиться в роботі як сукупність лексичних одиниць, об'єднаний спільністю змісту, що віддзеркалює поняттєву, предметну або функційну необхідність позначуваних явищ.

Семантичне поле є такою системою, завдяки якій здійснюється вивчення семантичних змін у мові. Теорії поля більше ніж сто років, однак це не зменшує цікавості науковців до її дослідження. лексико-семантична система (структура) мови має колосальну кількість елементів і різних функціональних одиниць та поєднань. Велика кількість у мові і семантичних полі.

Творчість Є. Гуцала протягом останніх десятиліть досліджувалася Миколою Жулинським, Ларисою Масенко, Михайлом Слабошпицьким, Іваном Дзюбою.

Одними із найефективнішими засобами впливу в публіцистичному тексті є метафори. У творчості письменників досить багато різних тропів, які надають творам, мовленню емоційного забарвлення, багатства слова. Проте найпочесніше місце, на нашу думку, займає метафора.

Метафори Є. Гуцала мають індивідуальний характер, допомагають детальніше проаналізувати публіцистичний стиль автора.

Розгляд поданого матеріалу свідчить про широке й різноманітне використання семем на позначення лексико-семантичного поля «Україна», що дозволяє автору в кожному конкретному випадку відібрати такі слова, які найбільше відповідають певному фразовому оточенню, як з боку семантики, так і в стилістичному плані. Під час аналізу лексико-семантичного поля

«українська ментальність» у публіцистичних статтях Є. Гуцала увага приділялася варіативності мовних засобів вираження. Найбільш уживаними є експресивна лексика насичена розгорнутими метафорами.

Сфера застосування, призначення і ознаки стилю, яким він має відповідати, виробили в ньому певні мовні форми вираження. Насамперед до таких можна зарахувати суспільно-політичну лексику: як власне суспільно-політичну: *актуальність, громадянин, державність, державний, ідея, політика, політичний*, так і загальноповжитому, що часто вживається у суспільній сфері і набула такого контекстного значення: *змагання (систем), боротьба (сил), нарада (у верхах)*.

Усталилися специфічні для власне публіцистичного підстилю синтаксичні конструкції – це експресивний синтаксис з риторично-питальними реченнями, вставними конструкціями, звертаннями, фразеологізмами, багатозначною й експресивно-емоційною лексикою, неологізмами, властивими публіцистичним текстам як Є. Гуцала, так і П. Загребельного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемчук Г. Про сучасний стан української мови в Україні. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 5. С. 8–11.
2. Баранник Д. Х. Мовна структура публіцистичного стилю. *Українська мова і література в школі*. 1978. № 10. С. 27–34.
3. Белінський Ю. З мовою – важко, без мови – неможливо. *Україна молода*. 2003. № 34. С. 13.
4. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 10–24.
5. Бублейник Л. В. Типологічні співвідношення в лексиці української та російської мов : навч. посібник. Київ : УЗМН, 1996. 84 с.
6. Бурячок А. А. Принципи моделювання семантичних полів лексики (на матеріалі східнослов'янських назв політичних відносин). *Мовознавство*. 1985. № 4. С. 41–48.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
8. Вівчарик М. Бути українській мові – бути, отже, українській державі. *Віче*. 2002. № 6. С. 67–70.
9. Вороніна Л. «Не треба мене канонізувати» До 70-річного ювілею відомого письменника, лауреата Національної премії ім. Т. Шевченка Євгена Гуцала. *Слово Просвіти*. 2007. 18–24 січня. С. 10–11.
10. Глазова О., Косян Т. Мову публіцистики на вищий щабель. *Мовознавство*. 1981. № 6. С. 3–10.
11. Глазова О., Косян Т. Про мову і стиль нових публікацій. Урок української. 2007. № 9–10. С. 33.
12. Гумбольдт В. Избранные труды по языковедению. Москва: Прогресс, 1984. 397 с.
13. Гуцало Є. Ментальність орди: статті. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 196 с.

14. Гуцало Є. Чому весь час до Бога знімається рука? *Слово і час*. 1995. № 8. С. 5.
15. Демська-Кульчинська О. Українська мова в європейському контексті. *Українська мова*. 2003. № 3–4. С. 140–149.
16. Дзюба І. Живе співвідношення між людиною і природою (14 січня Євгенові Гуцало виповнилося б 70 років). *Дивослово*. 2007. № 1. С. 60–62.
17. Дончик В. Проза українського серця. Урок української. 2002. № 4. С. 51–55.
18. Железняк Н. Лінгвосоціокультурний аспект вивчення українського характеру («пісенність»). *Дивослово*. 2001. № 4. С. 18–20.
19. Жилко Ф. Т. Про семантичні поля української мови. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 12. С. 25–32.
20. Залізняк Г. Мовна політика України в соціологічному вимірі. *Урок української*. 2007. № 5. С. 18–20.
21. Зарецький О. Мовна ситуація в Україні. Стереотипи суспільної свідомості. *Українська мова*. 2006. № 3. С. 22–31.
22. Караванський С. Оказіоналізми, або слова-унікуми. *Українська мова та література*. 2001. № 16. С. 11.
23. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. Київ: Либідь, 1991. 311 с.
24. Карпіловська Є. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій. *Українська мова*. 2007. № 4. С. 3–15.
25. Кіс Т. Є. Формування метафоричної парадигми у процесі еволюції базової метафори. *Мовознавство*. 2000. № 4–5.
26. Клименко Н. Новотворення чи мавпування. *Урок української*. 2004. № 10. С. 23–25.
27. Коваль С. Запозичення: бідність мови чи убогість душі? *Українська мова та література*. 2001. Ч. 47. С. 5.
28. Колесникова І. Проблема норми в термінології. *Українська мова та література*. 2003. № 19. С. 3–7.

29. Колоїз Ж. Оказіональність / узуальність як концептуальна лінгвістична категорія. *Українська мова*. 2006. № 1. С. 71–82.
30. Кочерган М. П. Лексична сполучуваність і лексико-семантичне поле. *Мовознавство*. 1980. № 6. С. 26–35.
31. Мазурик Д. Лексичні інновації 90-х р. ХХ століття в системі української мови. *Українська філологія : зб. наук. праць*. Львів, 1999. Ч. 2. С. 156–163.
32. Маковей О. Ізидор Воробкевич. *Твори Ізидора Воробкевича*. Львів : Вид-во товариства «Просвіта», 1909. Т. 1 : Поезії. С. 8. (Руська письменність).
33. Масенко Л. «Євразійський простір : погляд з України». *Гуцало Є.П. Ментальність орди*. Київ, 2007. С. 5–7.
34. Мацько Л. З якою лексикою вступаємо в ХХІ століття? *Урок української*. 2000. № 8. С. 14–18.
35. Мацько Л. І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови : підручник. Київ: Вища шк., 2003. 462 с.
36. Мацько Л. Мова як засіб формування національної свідомості. *Педагогічна газета*. 2005. № 2. С. 2.
37. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці). *Дивослово*. 2000. № 4. С. 15–21.
38. Михайлова Н. Українська ментальність. Режим доступу : http://community.livejournal.com/ukr_nationalism/792546.html
39. Михайлин І. Основи журналістики. Київ, 2002. 284 с.
40. Нікітіна Ф. О. Виділення і визначення лексико-семантичного поля. *Мовознавство*. 1981. № 2. С. 11–15.
41. Олійник І. Мова поезій вісімдесятників. *Українська мова і література в школі*. 1993. № 2. С. 37–40.
42. Ортега-та Гассет Х. Что такое философия? Москва : Наука, 1991. 408 с.
43. Пилинський М. М. Розвиток стилів сучасної української літературної мови. *Стиль і час : хрестоматія*. Київ, 1983. С. 14.
44. Погрібний А. До розуміння письменницької публіцистики. *Слово і час*. 2007. № 4. С. 45–52.

45. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. 3–те вид., перероб. і допов. Тернопіль : навчальна книга: Богдан, 2000. 248 с.
46. Пономарів О. Наша мовна ситуація – не безприкладна (позамовні чинники протидії української як державній). *Урок української*. 2005. № 9–10. С. 60–61.
47. Потебня А. А. Мысль и язык Киев : СИНТО 1993. 192 с.
48. Радевич-Винницький Я. Україна : від мови до нації. Дрогобич, 1997. С. 198–227.
49. Ралюк С. Експресивність публіцистичного слова. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, колегіях*. 2003. № 3. С. 211–215.
50. Романчук Ю. Передмова. *Твори Ізидора Воробкевича*. Львів : Вид-во товариства „Просвіта”, 1909. – Т. 1. – С. 3.
51. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації. *Розбудова держави*. 1995. № 10. С. 26–30.
52. Рудаков О. М. Системний опис лексико-семантичної групи (ядро, периферія, середовище). *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 23–27.
53. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. № 10. С. 3–13.
54. Русанівський В. М. Мова і її суспільний процес. *Мова і процеси суспільного розвитку*. Київ, 1980. С. 5.
55. Рябчик М. Третєорядна проблема першорядної ваги: українська мова як політичний чинник. *Сучасність*. 2002. № 6. С. 50–70.
56. Рядчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово*. 2002. № 2. С. 2–5.
57. Рядчук В. Українська мова на зорі 3-го тисячоліття. *Дивослово*. 2003. № 9. С. 2–9.
58. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10-30 років ХХ століття Київ: Правда Ярославичів, 2000. 156 с.
59. Стражний О. С. Український менталітет : Ілюзії. Міфи. Реальність. Київ: Книга, 2008. 368 с.

60. Сучасна українська літературна мова : підручник. А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенко. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. 439 с.
61. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. За ред. І. К. Білодїда. Київ, 1973. Т. 5. 245 с.
62. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубїчинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.
63. Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія-вплив-маніпуляція. О. Л. Кудрявцева, Л. П. Дяченко, О. М. Дорофїєва та ін. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 58–66.
64. Тараненко О. О. Демократизація та / або лібералізація (норм літературної мови). *Урок української*. 2006. № 1–2. С. 24–28.
65. Тимошенко Ю. Феномен метафори: проблема давня й сьогочасна. *Слово і час*. 2001. № 5. С. 29–34.
66. Чабаненко В. А. Мовні контрасти і мовна експресія. *Мовознавство*. 1979. № 2. С. 44–49.
67. Шевченко А. Феномен Євгена Гуцала. З книжки «День сонячного затмєння». *Дивослово*. 2003. № 3. С. 22.
68. Шевченко І. Г. Теорія лексико-семантичного поля у дослідженнях мовознавців. Режим доступу : <http://intkonf.org/shevchenko-ig-teoriya-leksiko-semantichnogo-polya-u-doslidzhennyah-movoznavtsiv/>.
69. Українська мова : енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Укр. енциклопедія. 2000. 752 с.
70. Франко І. Я. Передмова. *Данило Млака (Ізидор Воробкевич). Над Прутом* : збірник поезій. Львів : З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1901. С. 1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Гуцало Є. Ментальність орди: статті. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 196 с.
2. Загребельний П. Український шлях: щорічна лекція в Києво-Могилянській академії. Київ, 2009. – 31 с.